

કમ્પ્યુટરની ક્લિક્કે...

ગુજરાતીની પહેલી ડિજિટલ ડિક્શનરી

પરિચય

તેના સર્જકની સ્વપ્ન સાકાર કરવાની જહેમત-કથા

સંપાદન

બળવંત પટેલ ● ઉત્તમ ગજજર

ચંદરયા ફાઉન્ડેશન

૧૨-સુધાકર, ૨૬-નારાયણ ડાભોલકર માર્ગ, મલબારહીલ,

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬

Phone : (૦૨૨) ૨૩૬૩૪૮૬૭-૨૩૬૪૦૭૨૪/૨૩૬૭૭૨૮૩

Email : comcraft@vsnl.com

web : www.gujaratilexicon.com

KAMPUTARNI KLIKE :

At The Click of a Computer

The First Digital Dictionary of Gujarati
The Story of the struggle of its Dreamer
and its fulfillment compilation
Balvant Patel and Uttam Gajjar

પહેલી આવૃત્તિ : મે ૧, ૨૦૦૬

પૃષ્ઠસંખ્યા : ૪૪

નકલ : ૫૦૦૦

કિંમત રૂ. ૧૫

પુસ્તિકા પ્રાપ્તિસ્થાન

બળવંત પટેલ

પ્લોટ : ૬૬૭, સેક્ટર-૨૧,

પંચશીલ પાર્ક, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૧ (ભારત)

Published by

Chandaria Foundation

12-Sudhakar, 26 Narayan Dabholkar Road, Malbarhill,
Mumbai-400 006

Phone : (91-22)23634867-23640724/23677293

મુદ્રક

શારદા મુદ્રણાલય

૨૦૧, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬ : ફોન : ૨૬૫૬૪૨૭૯

પ્રાસ્તાવિક

ગુજરાતી લેક્સિકોનનું તા. ૧૩ જાન્યુઆરી ૨૦૦૬ના રોજ લોકાર્પણ થયું તે ઘટનાથી ગુજરાતી ભાષાના અનેક ચાહકોનું કુતૂહલ જાગ્યું, તેમને તેની વધુ માહિતી મેળવવાની ઉત્કંઠા થઈ. લંડનથી પ્રસિદ્ધ થતા 'ઓપિનિયન'ના ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૬ના અંકે તે અંગેની સારી એવી માહિતી ઉપલબ્ધ કરાવી. ગુજરાત સરકારના માહિતી વિભાગના સામયિક 'ગુજરાત'માં તે અંગે લેખ પ્રસિદ્ધ થયો. 'નિરીક્ષક', 'અખંડ-આનંદ', 'ઉદ્દેશ', 'વિવેકપંથી', 'ભાષાવિચાર' જેવાં સામયિકોમાં તેની નોંધ લેવાઈ. ગાંધીનગરથી પ્રસિદ્ધ થતા દૈનિક 'ગાંધીનગર સમાચાર'માં લોકાર્પણવિધિ સમારંભનો વિગતવાર અહેવાલ પ્રસિદ્ધ થયો. લોકાર્પણ અગાઉ પણ 'મુંબઈ સમાચાર' અને રાજકોટથી પ્રસિદ્ધ થતા દૈનિક 'અકિલા'માં રતિલાલ ચંદરયા અને તેમના પ્રકલ્પ વિશે લેખ પ્રગટ થયા હતા. ઉત્તમભાઈ ગજજરે તેમના 'સન-ડે મહેફિલ' દ્વારા બારસો ઉપરાંત દેશવિદેશ વસતા ગુજરાતીઓને વિગતે તેની માહિતી પહોંચાડી. જે વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોએ આ પ્રકલ્પ વિશે લેખ કે સમાચાર પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તેમના તંત્રીઓ અને લેખકો પ્રત્યે ચંદરયા ફાઉન્ડેશન શુક્રગુજાર છે.

આ પ્રસિદ્ધિને પરિણામે રતિલાલ ચંદરયા પર, 'ઉત્કર્ષ'ના અશોકભાઈ કરણિયા પર તેમજ ઉત્તમ ગજજર પર આ પ્રકલ્પ વિશે વધુ માહિતી માટે, આખા પ્રકલ્પની સીડી ક્યાંથી મળશે, કેવી રીતે મળશે વગેરે પૃચ્છા કરતા પારાવાર સંદેશા રોજ મળતા જ રહ્યા છે. દરેકને વ્યક્તિગત

રીતે પ્રત્યુત્તર પાઠવવાના કામને પહોંચી વળવું કપરું થઈ પડ્યું. આ અંગે એક નાની પુસ્તિકા પ્રસિદ્ધ કરવાથી કુતૂહલ સારી રીતે સંતોષી શકાશે તથા જરૂરી માહિતી પણ ઉપલબ્ધ થઈ શકશે તેમ ચંદરયા ફાઉન્ડેશનના કર્તાહતર્તાઓને જણાયું.

અમારા માટે એ ખૂબ જ આનંદની વાત છે કે આ કામ તેમણે અમને સોંપ્યું. માહિતી અને લેખો તો ઉપલબ્ધ જ હતા એટલે અમારું કામ તો સરળ હતું – માત્ર સંપાદન કરવાનું. ફાઉન્ડેશનના અમારા પરના વિશ્વાસને ખરો કરવા અમે શક્ય સઘળી કાળજી લીધી છે. આ પુસ્તિકા તેમની કલ્પના મુજબની હશે, તેનાથી તેમણે ચિંતવેલ ઉદ્દેશ પાર પડશે તો અમને આનંદ થશે. તેમાં કોઈ કચાશ, અધૂરપ કે ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો અમારી તે અધૂરપ, કચાશ કે ક્ષતિ માટે ચંદરયા ફાઉન્ડેશન અને પ્રકલ્પપ્રેમી વિશાળ વર્ગની અમે ક્ષમા ચાહીએ છીએ.

‘શારદા મુદ્રણાલય’વાળા અમારા સાથી રોહિત કોઠારીએ આ કામને પોતાનું ગણી તેનો સઘળો ભાર પ્રેમથી ઉપાડી લીધો તે માટે તેમનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

ઉત્તમ ગજજર	બળવંત પટેલ
૫૩, ગુરુનગર, વરાછા રોડ,	પ્લોટ ૬૬૭, પંચશીલ પાર્ક,
સુરત ૩૯૫૦૦૬	સેક્ટર-૨૧, ગાંધીનગર ૩૮૨૦૨૧
email : uttamgajjar@hotmail.com	email : balvantpatel@icenet.net

અનુક્રમણિકા

૧. ‘...એનું વખાણ સદા સુશ્રાવજો’ વિપુલ કલ્યાણી ... ૯
૨. ગુજરાતી ડિજિટલ શબ્દકોશ બળવંત પટેલ ... ૧૫
૩. ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસના માર્ગસ્તંભે .. ધીરુબહેન પટેલ .. ૨૧
૪. સ્પેલ ચેકર – ગુજરાતી ભાષાનું બળવંત પટેલ ... ૨૮
૫. રતિલાલ ચંદરયા સાથે એક મુલાકાત ૩૦
૬. રતિલાલ ચંદરયા : જીવનઝરમર ઉત્તમ ગજજર . ૪૨

कोशस्येव महीपानां कोशस्य विदुषानामपि ।
उपयोगो महान् यस्मात् क्लेशस्तेन विना भवेत् ॥

રાજકોશ એટલે સકળ રાજ્યની સમૃદ્ધિનું સત્ત્વ જે ભંડારમાં ભર્યું હોય તે, તેમ જ ગ્રંથમાં ભાષાની સમૃદ્ધિનું સત્ત્વ ભર્યું હોય તે ભાષાકોશ ભાષાની સમૃદ્ધિ, શબ્દાર્થ તથા તેના પ્રયોગ રૂપે રહી શોભે છે, તો તે તેઓના રક્ષણને માટે અને તેઓના જ્ઞાનોપયોગને માટે કોશગ્રંથો છે. રાજનગરની સ્થિતિ સમૃદ્ધિ ઉપરથી આખા રાજ્યની સ્થિતિ સમૃદ્ધિ વિશે થોડુંઘણું જાણી શકાય છે, પણ કોશગ્રંથ ઉપરથી તો પ્રત્યેક ભાષાનું ઐશ્વર્ય સહજ જણાઈ આવે છે. જેમ કોશ વિના રાજ બળહીન અને કમળકોશ વિના સરોવર શોભાહીન છે, તેમ ભાષાકોશ વિના દેશભાષાની રાજ્યસત્તા છૂટાં છૂટાં ને વિખરાયેલાં પડેલાં અનેક અંગ તથા એઓની અવ્યવસ્થા એથી એક સ્વરૂપે ન હોવાથી સ્થાયી બલિષ્ઠ નથી અને શાસ્ત્રીય સંસ્કાર વિના સુંદર શોભતી નથી. કોશ વડે જ ભાષા સંસ્કારી થઈ તેજબળમાં વૃદ્ધિ પામે છે. ભાષાનો કોશ, એ ભાષાના બોલનારા લોકની સ્થિતિના સ્વરૂપનું પ્રતિબિંબ છે ને તેઓના જ્ઞાનૈશ્વર્યનો જ્યધ્વજ છે.

– નર્મદ

કમ્પ્યુટરની કિલકે....

●

સંપાદન :

બળવંત પટેલ ● ઉત્તમ ગજજર

...એનું વખાણ સદા સુણાવજો...

વિપુલ કલ્યાણી

ગુજરાતી શબ્દાર્થકોશો છેલ્લાં આઠસો વરસમાં જબરી હરણફાળ ભરી છે. ગુજરાતી ભાષાનો, કદાચ, પહેલવહેલો શબ્દકોશ ઈ.સ. ૧૨૮૦માં ઠક્કુર સંગ્રામસિંહે રચ્યાનું કહેવાય છે. એ પછી વીર નર્મદના ‘નર્મકોશ’ સહિત, નાનામોટા અનેક કોશો પ્રકાશિત થયા છે, તેમ ઇતિહાસ નોંધે છે. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠનો ‘સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશ’ એ સૌમાં મોખરાને સ્થાને છે. એ સૌની ઉજ્જવળ પ્રવૃત્તિથી અને ભાષાની તંતોતંત બિદમતથી ભાષાનું તેજ પ્રગટ્યું છે. અને હવે, એકવીસમી સદીના આ ઊઘડતા દાયકે, ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીના પૂરા સાથસહકારમાં, સંમિલિત બનતાં બનતાં અને સૌને સાંકળતાં સાંકળતાં, રતિલાલભાઈ ચંદરયા રચિત ‘ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરી’ લોકાર્પિત થઈ રહી છે.

‘ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ’ દ્વારા પ્રકાશિત ‘બિસ્સાકોશ’, ‘વિનીત જોડણીકોશ’ અને ‘સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશ’; કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી સંપાદિત ‘બૃહદ્ ગુજરાતી કોશ’ના બંને ખંડો; પાંડુરંગ ગણેશ દેશપાંડે રચિત ગુજરાતી-અંગ્રેજી અને અંગ્રેજી-ગુજરાતી શબ્દકોશો; નરહરિ કે. ભટ્ટ સંપાદિત ‘અંગ્રેજી-ગુજરાતી વિનયન શબ્દકોશ’; શાંતિલાલ શાહ (દામકાકર) રચિત ‘વિરુદ્ધાર્થકોશ’ તેમ જ ઈશ્વર દવે રચિત ‘થિસોરસ’ને આ ડિજિટલ શબ્દકોશમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. વર્તમાન તેમ જ

ભાવિ પેઢીઓની જરૂરિયાતોને પૂરી કરે તેવી રચના આ ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરીમાં કરવામાં આવી છે. આ તમામ આદરમાન કોશોને આવરતો, આ પ્રકારનો આ પ્રથમ તેમ જ એકમાત્ર શબ્દકોશ છે.

આપણા આદરમાન શબ્દકોશકાર મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈએ 'સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ'ની પાંચમી આવૃત્તિના નિવેદનમાં લખ્યું છે તેમ, 'ભાષાની સેવાને માટે અખૂટ ક્ષેત્ર પડેલું છે - કામ કરનારા જોઈએ.' આવું કામ કરનારા એક એટલે રતિલાલ ચંદરયા. આ સમગ્ર પ્રકલ્પના 'વિશ્વકર્મા-પુરુષ', ૮૪ વર્ષીય રતિલાલ પ્રેમચંદ ચંદરયાએ આ ભગીરથ કામ પાર પાડવા સારુ સક્રિયપણે તનથી, મનથી, ધનથી મહાયાગ માંડવો હતો. આ મહાભારત કામ પૂરા બે દાયકાને આરે હાલમાં પરિપૂર્ણ થયું છે.

શરૂઆતનાં વરસો આફ્રિકામાં ગાળ્યાં. હાલ લંડન સ્થાયી થયેલા રતિલાલ ચંદરયાને મહાશાળાનું શિક્ષણ મળ્યું નથી. તેમ છતાં, સ્વપ્રયાસે ગુજરાતીનો મહાવરો કેળવતાં કેળવતાં ગુજરાતી શબ્દરચનાશાસ્ત્રને ક્ષેત્રે એમણે અપ્રતિમ અને ગણનાપાત્ર કામ કર્યું છે. ૧૯૪૬ના અરસામાં એ જૂનું રેમિંગ્ટન ગુજરાતી ટાઇપરાઈટર ખરીદી લાવી આપમેળે ગુજરાતી ટાઇપિંગ શીખેલા. ત્યારથી ગુજરાતી ભાષાને પણ આધુનિક ઉપકરણોનો લાભ મળે તે માટે તેમને મહેચ્છા જાગી. ત્યારથી જ તેઓ આ ક્ષેત્રે પ્રયત્નશીલ છે. અદ્યતન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ અહીં થયો છે અને શબ્દભંડોળનાં વિધિવિધ રૂપાંતરોનું કમ્પ્યુટરીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. આટલું ઓછું હોય તેમ, વળી, 'ગુજરાતી સ્પેલચેકર' પણ અહીં સરળતાએ ઉપલબ્ધ છે. એમનું સૌથી મોટું અને વિશિષ્ટ કામ તો આ 'ગુજરાતી સ્પેલચેકર' સર્જવાનું છે. ગુજરાતી ભાષાની જોડણી સરળ નથી, એવો મોટા ભાગના ભાષકોનો અનુભવ છે. વળી, વિદ્વાન ભાષાશાસ્ત્રીઓ પણ કહે છે કે 'સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ'માંના જોડણીના નિયમો સારી જોડણી કરવામાં સહાયભૂત થતા નથી. આ પરિસ્થિતિમાં, 'ગુજરાતી સ્પેલચેકર' આશીર્વાદરૂપ નીવડશે એ નિશ્ચિત છે. છાપકામ જેવા વ્યવસાયને તેનાથી મોટી સગવડ પ્રાપ્ત થશે. આમ, આ સઘળાં કામોનો જોટો જડવો મુશ્કેલ

છે. રતિલાલ ચંદરયા શા એક જાજરમાન તપેશ્વીનું સોણલું હવે, સ્વપ્રયાસે, ફોર્નું છે, કોળ્યું છે.

'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'નાં તત્કાલીન પ્રમુખ ધીરુબહેન પટેલે આ પ્રકલ્પને અનેક કલાકો આપ્યા છે અને તેનાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયાં છે. એ કહેતાં હતાં : 'ગુજરાત સરકાર, ગુજરાતી યુનિવર્સિટીઓ અને સાહિત્ય પરિષદનું કામ તમે કરી રહ્યા છો. આટલું ઓછું હોય તેમ વિનોદ અધ્વર્યુ, કુલીનચંદ્ર યાજ્ઞિક, રસેન્દ્ર પંડ્યા, બાબુલાલ મ. શાહ તેમ જ ચંદુભાઈ એમ. શાહ સરીખા વિદ્વાન તજજ્ઞોનો અનુભવ પ્રકલ્પના ખરાપણાની ચકાસણી કરવા ધીરુબહેને મેળવી આપ્યો હતો.

ચન્દ્રકાન્ત બક્ષીએ એકદા લખેલું : 'શબ્દકોશ જેવી પ્રવૃત્તિઓ માટે તો બધી જ દિશાઓ ખુલ્લી છે. આ માટે ગુજરાતી દિમાગો કેટલા તૈયાર છે ?' ગુજરાતી ભાષામાં કામ પાડતા દરેક સામયિકને આજે ઉત્તમ સમજશક્તિ અને જ્ઞાનવાળા પ્રૂફરીડરો પણ મળી શકતા નથી. પુસ્તકપ્રકાશન ક્ષેત્રે પણ એની મૂંઝવણ આપણને જોવા મળે છે. વળી, ભાષા-સાહિત્ય ક્ષેત્રે કામ કરતી કોડીબંધ અગ્રગણ્ય સંસ્થાઓની પણ મુશ્કેલીઓ પારાવાર જોવા મળે છે; તો પછી નિશાળો, કોલેજો તથા યુનિવર્સિટીઓમાં ક્યાંય ઝાઝી અરાજકતા વ્યાપી હોય. ખરું ને ? એ દરેકને આ ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરી દ્વારા ફાયદો જ ફાયદો થવાનો છે. આ સામગ્રી યથેચ્છ દાન સામે મેળવી શકાશે. આ તેમ જ અન્ય આનુષંગિક કામને સદાયને માટે ચાલુ રાખી શકાય તે માટે આ અને આવા દાનના ભંડોળનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. કમ્પ્યુટરના કી-બોર્ડ પર ફક્ત આંગળીઓ ફેરવતાં ફેરવતાં જ આ કસબનો ઉપયોગ કરીને, શબ્દાર્થ, જોડણી અથવા વિરુદ્ધાર્થો અહીં મળી આવે છે. અહીં-તહીં-સર્વત્ર વ્યાપેલા ગુજરાત અને ગુજરાતી જમાતને આમ, આ ભાતીગળ કામથી અપરંપાર સરળતા થશે.

ગુજરાતી રાજભાષામાં વહેવાર કરતી ગુજરાત સરકાર તેમ જ તેનાં અનેકવિધ ખાતાંઓ અને રાજ્યભરનાં સરકારી દફતરો ઉપરાંત ભાષા

સાહિત્યને ક્ષેત્રે કામ કરતી નાનીમોટી સ્વૈચ્છિક તથા શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને માટે આનાથી વધુ સારી રીતે તથા ઝડપથી કામો નિપટાવવાનું બનવાનું છે. આ પ્રકલ્પ ગુજરાતી ભાષાના વિકાસમાં ફાળો આપશે તથા દેશવિદેશમાં ઠરીકામ થયેલા અનેક ગુજરાતીઓને, ગુજરાતી ભાષામાં રસ લેનારાઓને મદદરૂપ થઈ શકે એવી બધી ક્ષમતા ય એમાં ભરી પડી છે.

અંદાજે વીસ લાખ ઉપરાંત સંજ્ઞાઓ અને શબ્દો આ પ્રકલ્પમાં ગોઠવાયા છે. ઇન્ટરનેટી ગુજરાતી સામયિક 'કેસૂડાં'ના તંત્રી કિશોર રાવળ કહે છે તેમ આપણા માટે આ અણમોલ સોગાદ છે. હાલને તબક્કે આ સામગ્રીને ઇન્ટરનેટ પર gujaratlexicon.com નામક એક વેબસાઇટ પર મૂકવામાં આવી છે. આ વેબસાઇટ પર એ સામગ્રી પાથરી હોવાથી દુનિયામાં ગમે ત્યાં એ વાંચી શકાય છે.

આપણી ભાષાઓ માટે વિવિધ જાતના ફોન્ટને કારણે ઝંઝટ થાય છે. આમાં આધુનિક ટેકનોલોજી અપનાવી 'યૂનિકોડ'નો ઉપયોગ કર્યો છે, જેથી વાંચવાનું સરળ થઈ ગયું છે. વળી, ભૂલો સુધારવા માટે બીજી આવૃત્તિ બહાર પડે એની વાટ જોવાની જરૂર નથી. જેમ જેમ ભૂલો મળતી જાય તેમ તેમ એ સુધારી શકાય. ગુજરાતી શબ્દો લખવા માટે સરસ મજાનું 'કી-બોર્ડ' બનાવાયું છે. એટલે 'માઉસ-કી' દાબી આસાનીથી અને કોઈ પણ જાતની તાલીમ વગર પણ આ વાપરી શકાય છે. સાધનનો ઉપયોગ કરનારને સરળ સૂચનો આપવાની પણ એમાં વ્યવસ્થા મૂકવામાં આવી છે.

કિશોર રાવળ લખે છે : મોટા ભાગના લોકોને ખબર હોય છે થિસોરસ શું છે. તે છતાં ન જાણતા હોય તેને માટે બે શબ્દો કહ્યું ? થિસોરસ એટલે હૈયે છે અને હોઠે નથી, એવી એક મૂઝવણ. શબ્દ શોધવા માટે મનમાં આવતો એ સંદર્ભનો એક શબ્દ આપો અને એ શબ્દ પરથી જે જે દિશામાં તરંગો ઊભટે, જે જે વિચારધારાઓમાં ફાંટા પડી શકે એ બધાંનો એક ઢગલો તમને પીરસે એ થિસોરસ !

દરમિયાન, ગઈ દિવાળી પ્રસંગે રતિલાલ ચંદરયાએ શુભકામનાઓ દર્શાવતો એક કાગળ મિત્રવર્તુળને લખેલો. એમાંથી આરંભના ચાર

ફકરાઓ અહીં લઈએ :

'આ મહિને હું ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ્યો. બે વરસ પહેલાં કરાવેલી બાયપાસ સર્જરી પછી મારી ગાડી આમ તો બરોબર ચાલતી હતી. પણ હમણાં હમણાં એ જરા ખખડાટ કરવા લાગી છે. પણ કંઈ વાંક છે ? પાર્ટ્સ ઘસાઈ ગયા છે. મોડેલ વીસમી સદીની શરૂઆતનું છે. ઘસારો તો લાગે જ ને ! બદલાવવા માટે નવા પાર્ટ્સ મળે નહીં. એટલે કાળજી લઈને કોઈ અકસ્માતનો ભોગ ન થવાય તે માટે સચેત રહેવાનું. પણ ક્યાં, ક્યારે, કોઈએ આ વિષે બાંધધરી આપી છે ?

'સદ્ભાગ્યે મારા કમ્પ્યુટરનું મગજ સાબૂત છે. ક્યારેક મારી મેમરી-ચિપ્સ દગો દે છે. પરિણામે જૂની સાચવીને રાખેલી અગત્યની વસ્તુઓ ભુલાઈ જાય છે. નવી નવી વસ્તુઓ આવતી જાય છે. પણ પોતાની મેળે જ મેમરી એક ધનેડું ફેંકે એમ ફેંકી દે છે. મેન્યુઅલ કહે છે કે મેમરી સતેજ અને કાયમ પ્રવૃત્ત અને સજાગ રાખવી. હું બહુ નિષ્ઠાથી પ્રયત્ન કરતો રહ્યો છું અને નવા નવા વિચારોનું નવનીત મંથન કરતો રહ્યો છું પણ લાગે છે કે હવે એ નવા વિચારો તદ્દન રદી જેવા, બિનઉપયોગી હોય છે અને ખાલી શક્તિનો વ્યય કરાવે છે.

'૨૦૦૫નું વર્ષ ખૂબ જ ફળદાયક નીવડ્યું છે. નવી ડિક્શનરી સમાપ્તિ સુધી પહોંચી છે. તેને વેબસાઇટ પર જાહેરમાં મૂકી છે. હમણાં કમ્પ્યુટરના જાણકાર, ઉત્સાહી એક જૂથ 'ઉત્કર્ષ'નો પરિચય થયો છે. એમણે કમ્પ્યુટર માટે એક સરસ ગુજરાતી ઓપરેટિંગ સિસ્ટમ બનાવી છે. આપણને ગૌરવ થાય તેવું કામકાજ છે. એમણે આ પ્રવૃત્તિમાં રસ દર્શાવ્યો છે. ગુજરાતી લેક્સિકોનની જવાબદારી એમને સોંપી મુક્ત થઈ જવાની વાટાઘાટો ચાલે છે.

'ઉત્કર્ષ'ના નેજા હેઠળ હવે એક સી.ડી.માં આ ડિક્શનરી, સ્પેલચેકર અને તેમની ઓપરેટિંગ સિસ્ટમ બહાર પડી છે. આ સાધનો મેળવવા આવેલી દાનની રકમના ભંડોળને આ પ્રવૃત્તિઓની સહાય માટે વાપરવાનો ઇરાદો છે.'

સમય સમય પર આ આખા પ્રકલ્પને સંવર્ધિત અને અદ્યતન કરતા રહેવાની પૂર્ણ પ્રતિબદ્ધતા પણ 'ચંદરયા ફાઉન્ડેશને' તથા 'ઉત્કર્ષ' જાહેર

કરી છે. આ સમૂળા પ્રકલ્પની વિશેષ વિગતો ‘ચંદરયા ફાઉન્ડેશન’નો અથવા ‘ઉત્કર્ષ’નો સંપર્ક કરવાથી મળશે. સીડી મેળવવા ‘ઉત્કર્ષ’નો સંપર્ક કરવો. એને માટે જરૂરી માહિતી નીચે મુજબ છે :

Chandaria Foundation

12-Sudhakar, 26 Narayan Dabholkar Road, Malbarhill
Mumbai-400 006

Phone : (91-22)23634867-23640724/23677293

e-mal : <comcraft@vsnl.com>

Utkarsh – Radix Solutions

104, Kent Gardens, 51st Raod, TPS 3, Borivali (West)
Mumbai-400 092

Phone : (91-22)2899 0490 / 0507

e-mal : <support@utkarsh.org>

‘ગુજરાતી પૂરી કે અધૂરી એ વિષે વિવાદ કોઈ વેળા સાંભળવામાં આવે છે. કહેવત છે કે, યથા રાજા તથા પ્રજા; યથા ગુરુસ્તથા શિષ્ય;’, એમ જ કહેવાય કે, યથા ભાષકસ્તથા ભાષા – જેવો બોલનાર તેવી બોલી...’ ‘ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ’ પુસ્તકમાં, તેના કર્તા રેવરન્ડ જોસેફ વાન સોમરન ટેલરે ઈ.સ.૧૮૬૭માં, આમ લખ્યાનું ‘સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકોશ’માં નોંધાયું છે. વધુમાં એ કહેતા હતા :

‘ગુજરાતી-આર્યકુલની. – સંસ્કૃતની પુત્રી, – ઘણી ઉત્કૃષ્ટ ભાષાઓની સગી ! તેને કોણ કદી અધમ કહે !

પ્રભુ, એને આશીર્વાદ દેજો. જુગના અંત સુધી એની વાણીમાં સત વિદ્યા, સદ્જ્ઞાન, સદ્ધર્મનો સુબોધ હોજો. અને પ્રભુ – કર્તા, ત્રાતા, શોધક-એનું વખાણ સદા સુણાવજો.’

એમની આ પ્રાર્થનામાં અમે પણ સામેલ છીએ.

[‘Kutir’, 4 Rosecraft Walk Wembley Middlesex

HAO 2JZ. U.K.]

ગુજરાતી ડિજિટલ શબ્દકોશ

બળવંત પટેલ

(ગુજરાતી ભાષાવિજ્ઞની ઐતિહાસિક ઘટના)

ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસમાં, શુક્રવાર, ૧૩ જાન્યુઆરી ૨૦૦૬ સીમાસ્તંભ દિવસ તરીકે આલેખાશે. તે દિવસે, ગોરજ ટાણે, મુંબઈસ્થિત ચર્ચગેટમાં આવેલ ઇન્ડિયન મર્ચન્ટ્સ એસોસિએશનના વાલચંદ હીરાચંદ સભાગૃહમાં, વિજ્ઞાના કોઈ પણ પ્રદેશમાં વસતા ગુજરાતી ભાષકને, ‘ચંદરયા ફાઉન્ડેશન’ દ્વારા સમર્પિત કરાયો ગુજરાતી શબ્દકોશનો મહાપ્રકલ્પ, www.gujaratilexicon.com વેબસાઇટ દ્વારા. આ વિરાટ પ્રકલ્પનું લોકાર્પણ સીમાસ્તંભ રૂપ એટલા માટે કે સહુપ્રથમ વાર, ભાષાનું મહત્ત્વનું અંગ – તેનો શબ્દકોશ, ડિજિટલ સ્વરૂપે, આધુનિક સ્વરૂપે, એકવીસમી સદીની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળે તેવા સ્વરૂપે, લોકોને ઉપલબ્ધ કરાયો. કમ્પ્યુટર પર, માત્ર ક્લિક કરવાથી, ભાષકની સમક્ષ લહેરાય છે શબ્દનો મહાસાગર, જેમાં છે :

- ગુજરાતીથી ગુજરાતી : શબ્દ અને અર્થ : ૧, ૪૯, ૭૦૯
- ગુજરાતીથી અંગ્રેજી : શબ્દ અને અંગ્રેજી સમશબ્દ : ૪૭,૮૩૬
- અંગ્રેજીથી ગુજરાતી : શબ્દ અને ગુજરાતી સમશબ્દ : ૫૫,૩૪૦
- ગુજરાતી થિસોરસ : શબ્દ અને તેના પર્યાય : ૧૨,૪૦૫
- ગુજરાતી વિરુદ્ધાર્થકોશ : શબ્દ ને તેના વિરુદ્ધાર્થ શબ્દો : ૫,૬૬૪

- રૂઢિપ્રયોગો : ભાષાની લાક્ષણિક અભિવ્યક્તિનાં શબ્દગૂમખાં :
૧૫,૬૮૪

આ તો વાત થઈ માત્ર કમ્પ્યુટરમાં એન્ટ્રીભૂત, ચાવી સમા શબ્દોની સંખ્યાની. પરંતુ ચાવીરૂપ શબ્દો સામે અર્થ માટે ઉપલબ્ધ સંખ્યા છે વીસ લાખ ! - એક મહાનગરની માનવ-વસતી જેટલા ! એક હળવા ટકોરે, આ વિશ્વમાં પહોંચી શબ્દશોધ સિદ્ધ કરવાની ક્ષમતા; અને આ બક્ષી આશિષસમ આ પ્રકલ્પે !

આ લોકાર્પણ થયું ગુજરાતીનાં પ્રતિષ્ઠિત લેખિકા અને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પૂર્વ-પ્રમુખ ધીરુબહેન પટેલના મંગળમય હસ્તે, તથા સમગ્ર પ્રકલ્પ ફળદાયી કરવા, સતત વીસ વરસથી તન, મન, ધનથી મંડી રહેલા અને જનની, જન્મભૂમિની જેમ જ, જન્મભાષા-માતૃભાષાને પણ એટલી જ ગરિયસી માનતા રતિલાલ ચંદરયા પ્રત્યે અહોભાવભર્યા વિનમ્ર હૃદયે. તે વેળા સમારંભમાં ઉપસ્થિત મહાનુભાવોનો અહોભાવ પણ તેમાં ભળ્યો.

સમારંભનાં મુખ્ય અતિથિ ધીરુબહેન પટેલ, અતિથિવિશેષ, હાઉસિંગ ડેવલપમેન્ટ ફાયનાન્સ કોર્પોરેશન લિ.ના વડા દીપક પારેખ ઉપરાંત મંચસ્થ મહેમાનો દ્વારા દીપપ્રાગટ્યથી સમારંભનો આરંભ થયો.

સભાનું સંચાલન લંડનસ્થિત 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ના મહામંત્રી અને વિચારપત્ર 'ઓપિનિયન'ના તંત્રી વિપુલ કલ્યાણીએ ખૂબ કુશળતાથી અને રસપ્રદ રીતે કર્યું.

મંચસ્થ મહેમાનોનો પરિચય પણ વિપુલભાઈએ આપ્યો. રતિભાઈનો પરિચય આપતાં તેમણે આ પ્રકલ્પના પ્રયોજન તથા રતિલાલમાં પ્રકલ્પનાં બીજ નંખાયાં ત્યારથી બે દાયકાના અથાગ પ્રયત્નોથી તે ફળદાયી વૃક્ષ કેવી રીતે બન્યું તેની ઝાંખી કરાવી. સાથે સાથે ચંદરયા પરિવારની અછડતી પણ અગત્યની ઓળખ પણ આપી. ઉદ્યોગ અને વ્યાપારક્ષેત્રે વિશ્વના બાસઠ જેટલા દેશોમાં વિસ્તરેલી ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓમાં રત, ગુજરાતી ડાયસ્પોરાનો એક સંયુક્ત, સંપીલો, તેજસ્વી પરિવાર, જે ઉદ્યોગ સાથોસાથ

સમાજ પ્રત્યેનું ઋણ અદા કરવામાં પણ એટલો જ તત્પર રહી, ચંદરયા ટ્રસ્ટ અને અનાર્ડ ફાઉન્ડેશન જેવી પરિવાર પ્રસ્થાપિત સંસ્થાઓ દ્વારા, માતૃભાષા ગુજરાતી અને ભારતનાં ગ્રામ વિસ્તારોનાં પરિવારો (સને ૨૦૦૪-૦૫માં ૧૮,૨૩,૪૧૨ લાભાર્થી, આર્થિક કદ ૩. ૧,૦૧૯ કરોડ)ને બેઠાં થવામાં ૧૯૭૫થી સહાયભૂત થાય છે. રતિલાલ આ પરિવારના નબીરા, ચંદરયા પરિવારના સપૂત, ૮૪ વર્ષે થોડી શારીરિક તકલીફો છતાં, આ પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય.

અભ્યાસ માત્ર હાઈસ્કૂલ સુધીનો. બીજા વિશ્વયુદ્ધજનિત સંજોગોને કારણે, ૧૯૪૦-૪૬ દરમિયાનનાં છ વર્ષ કેન્યા છોડી, મુખ્યત્વે, મુંબઈ-જામનગરમાં રહેવું પડ્યું. રેમિગટન ટાઈપરાઈટર નજરે પડ્યું. સેકન્ડ હેન્ડ ખરીદ્યું. ટકાટક ટકાટક કરતાં જાતે જ ટાઈપિંગ શીખી લીધું. ત્યારથી જ ગુજરાતી ભાષાને આધુનિક ઉપકરણોનો લાભ મળવો જોઈએ તેવી ભાવના જાગી. તે માટે પ્રવૃત્ત થવાનાં બીજ નંખાયાં. યુદ્ધ સમાપ્ત થતાં પરત આફ્રિકા જઈ, ધંધામાં પૂરા જોશથી ઝંપલાવ્યું, પણ સાથોસાથ ગુજરાતી ઇલેક્ટ્રિક ટાઈપરાઈટર ઉપલબ્ધ થાય તે માટે પ્રયત્નોમાં ક્યાશ ન રાખી. વ્યાપારમાંથી સંપૂર્ણ નિવૃત્ત થવાનું નસીબ તો ક્યારેય કોઈને ય મળતું નથી. પરંતુ વ્યાપાર-ઉદ્યોગનો ભાર પછીની પેઢીએ ક્ષમતાપૂર્વક સંભાળી લેતાં, રતિલાલને ખાસ્સો અવકાશ અને અનુકૂળતા મળ્યાં અને તે જ અરસામાં અલાદીનના જાદુઈ ચિરાગ સમું કમ્પ્યુટર અવતર્યું ! ગુજરાતી ભાષાને તેના લાભો મળે તે માટે તેઓ એકચિત્તે લાગી રહ્યા. ગુજરાતી ભાષાના ફોન્ટ માટે સમય, સગવડ કે નાણાંની પરવા કર્યા વિના ગજબની દોડધામ કરી, ફોન્ટ વિકસાવીને જ જંચ્યા. પણ આ તો પાશોરામાં પહેલી પૂણી ! લાગી પડ્યા ગુજરાતી શબ્દકોશોને વેબસાઈટ પર મૂકવાના પ્રકલ્પ પાછળ. આશાનિરાશાના આરોહઅવરોહ છતાં મંડ્યા રહ્યા બે દાયકાથી, તે જ્યાં સુધી તે પરિપૂર્ણ ન થયો ત્યાં સુધી. જૂજ વ્યક્તિઓ આફ્લોહ્યકર્મી - હાથ પર લીધેલું કામ ફળવંતું ન બને ત્યાં સુધી મંડી રહેનારી - હોય છે. રતિલાલમાં તેવા માનવનાં દર્શન થાય છે. વળી, તેમના સાત્ત્વિક લોભને

ય થોભ નહીં. આ પ્રકલ્પ સાથોસાથ સ્વપ્નું સેવ્યું ‘સ્પેલચેકર’ના સર્જનનું. અને પ્રકલ્પ સાથે તે પણ સાકાર કર્યું છે.

આ પ્રકલ્પનો એક અને મહત્ત્વનો ઉદ્દેશ એ કે ગુજરાત બહાર – દેશમાં અને વિદેશમાં સ્થાયી થયેલ ગુજરાતીઓની વર્તમાન અને ભાવિ પેઢીઓનો ગુજરાતી ભાષા સાથેનો નાતો જળવાઈ રહે. નવી પેઢી કાગળ-પેન્સિલ લઈ કક્કી ઘૂંટવા નહીં બેસે, પણ કમ્પ્યૂટરના Kની Key પર હળવું ટપ કરતાં ‘ક’ મળશે તો તે કદાચ ગુજરાતી લખવા મન અવશ્ય કરશે. તેને કદાચ અંગ્રેજી શબ્દ પ્રથમ સૂઝે તો તેનો ગુજરાતી પર્યાય અને નવો ગુજરાતી શબ્દ આંખે, કાને પડે, તો તેનો અર્થ હાથવગો થાય, તે પણ જરૂરી. આ બધા માટે આવા શબ્દકોશની વેબસાઈટની જરૂરિયાત.

ધીરુબહેન પટેલના વક્તવ્યને ઉપસ્થિત સૌએ, સબળ હાથે અને ઉમળકાભર્યા હેયે ઝીલ્યું.

રતિલાલે પોતાના પ્રકલ્પના લોકાર્પણને કન્યાદાન સાથે સરખાવ્યું. ભારતીય કુટુંબ કન્યાદાન પછી પણ કન્યાનાં સુખશાંતિ, વિકાસ અને સમૃદ્ધિ માટે સતત જાગૃત, સતત ચિંતિત અને કર્મશીલ રહે છે. તેમ આ પ્રકલ્પ માટે પણ રતિલાલ અને ચંદરયા પરિવાર પ્રતિબદ્ધ છે તેની પણ તેમણે ખાતરી આપી. તેમણે આનંદ વ્યક્ત કર્યો કે આ માટે યૌવન અને ઉત્સાહથી થનગનતા તરવરાટભર્યા ‘ઉત્કર્ષ’ જૂથનો સાથ સાંપડ્યો છે. હતાશામાં હતા, વધતી જતી ઉંમરને કારણે પ્રકલ્પ પરિપૂર્ણ થશે કે કેમ, એમ થતું હતું, ત્યારે ધીરુબહેને પ્રકલ્પ પર નજર નાંખતાં જ તેની ગરિમા પ્રમાણી બરા હૃદયથી હાથ લંબાવ્યો, સાથ આપ્યો. જરૂરી બધું કરી છૂટવાનો સધિયારો આપ્યો અને ખુદ, તરત, તે માટે લાગી પડ્યાં, તેનું રતિભાઈએ ગૌરવ કર્યું.

પ્રકલ્પના લોકાર્પણવિધિ બાદ ‘ઉત્કર્ષ’ જૂથના અશોક કરણિયાએ તેમના સાથીઓની સહાયથી વિશાળ સ્કીન પર તે રજૂ કર્યો. તેના દરેક પાસાની સરળ પણ સચોટ સમજૂતી આપી. ઉપસ્થિત મહેમાનો પૈકી કમ્પ્યૂટરના જાણકાર જાતે જ તે ઓપરેટ કરી, વેબસાઈટ પર પોતાને ઈચ્છિત ભાગ જોઈ શકે, તેવી તક પણ ઉપલબ્ધ કરવામાં આવી. ઠીક

ઠીક અતિથિઓએ તેનો લાભ પણ લીધો.

ચંદરયા પરિવારનાં લગભગ બધાં સભ્યો, પરિવારના આ વિશિષ્ટ પ્રસંગે ઉપસ્થિત હોય તે સ્વાભાવિક છે. રતિલાલના નિકટના પરદેશનિવાસી મિત્રો ઉપરાંત ભારતભરનાં સ્નેહીજનો હાજર હતાં. કલા-ભાષા-સાહિત્ય ક્ષેત્રના દિગ્ગજો – સુરેશ દલાલ, ઊર્મિ દેસાઈ, ઘનશ્યામ દેસાઈ, વર્ષા અડાલજા, ધીરજ ચાવડા, મૌલિક કોટક, પુરુષોત્તમ ઉપાધ્યાય, દીપક મહેતા, તરુ કજારિયા, શોભિત દેસાઈ, ગુલાબ ભેડા તો હતા જ, રતિલાલના વેવાઈ ને રાજપુરુષ, મિત્ર વીરેન શાહ પણ સક્રિયપણે હાજર.

વીરેન શાહે તો રતિલાલના આ કાર્યને બિરદાવી મૈત્રીદાવે આદેશાત્મક સ્વરે સંભળાવ્યું કે ૮૪ ભલે થયાં, હજી શતં જીવ સાર્થક કરવાનું છે અને આ કામ ચાલુ રાખવાનું છે. સુરેશ દલાલે લાગણી વ્યક્ત કરી કે ધીરુબહેનના વક્તવ્ય પછી હવે કંઈ કહેવાનો અવકાશ નથી અને સૂચવ્યું કે ધીરુબહેનનું વક્તવ્ય દરેક ગુજરાતીના હાથમાં પહોંચે તેવું થવું ઘટે.

જેની આ સમારંભમાં માત્ર જાહેરાત થઈ શકી, તેવું આ પ્રકલ્પની અભિનંદનીય ભેટસમું, પરંતુ તેથી ય વિશિષ્ટ એવું, રતિલાલનું કાર્ય છે – કમ્પ્યૂટર નિષ્ણાતોની સહાયથી સર્જિત, ગુજરાતીના ‘સ્પેલચેકર’નું નિર્માણ. ગુજરાતી ભાષાની જોડણી સરળ નથી એવો મોટા ભાગના ભાષકોનો અનુભવ છે. મોટા ભાગના ભાષાશાસ્ત્રીઓ તારસ્વરે કહે છે કે તેના નિયમો સાચી જોડણી કરવામાં સહાયભૂત થાય તેવા નથી.

જો આવી સ્થિતિ હોય ગુજરાતી જોડણીની, તો સમજી શકાશે કે ગુજરાતીનો ‘સ્પેલચેકર’, એ ગુજરાતી ભાષકો માટે કેવો મોટો આશીર્વાદ છે !... ટૂંક સમયમાં જ, ‘ઉત્કર્ષ’ જૂથ દ્વારા, તેની સી.ડી.ના વિતરણનું આયોજન થશે.

આ પ્રકલ્પને પાર ઉતારવામાં ને આ લોકાર્પણ સમારંભના આયોજનમાં જે કોઈની સહેજ પણ સહાય સાંપડેલી તે તે સહુનો, સમયની પરવા કર્યા વિના, નામ જોગ અને તેઓ પૈકી જેઓ ઉપસ્થિત હતાં તેમને

તેમની જગ્યાએ ઊભા થવા વિનંતી કરીને, જાહેરમાં ઋણ સ્વીકાર કરવામાં ચંદરયા પરિવારની ખાનદાની અને નમ્રતાની પ્રતીતિ થઈ.

સમારંભ બાદ, સરસ મઝાનું સાંધ્યભોજન માણતા અતિથિઓના ચહેરા પર અને નેત્રોમાં વર્તાતી હતી ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસમાં સીમાસ્તંભ જેવી આ ઘટનાના સાક્ષી બન્યાની ધન્યતા અને સ્તંભ ખડો કરનાર રતિલાલ પ્રત્યે અહોભાવની ભીની લાગણી.

[Plot 559, Panchsheel Park, Sector-૨૧,
Gandhinagar-૩૮૨૦૨૧, E-mail : balvantpatel@icenet.net]

ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસના માર્ગસ્તંભે

ધીરુબહેન પટેલ

(પ્રોજેક્ટનું લોકાર્પણ જેમના વરદ હસ્તે થયું
તે ધીરુબહેન પટેલનું ઉદ્ભોધન)

આજનો દિવસ, શુક્રવાર ૧૩ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૬ અનેક રીતે ચિરઃસ્મરણીય બની રહેવાનો છે. આજે આપણા આ સમારંભપ્રિય નગરમાં વળી, પાછો એક સમારંભ યોજાયો છે, એક સભા મળી છે અને આપણે સૌ એ સભામાં સહભાગી બન્યા છીએ – એમાં તે શી મોટી વાત ? મુંબઈ શહેર છે, એમાં જાતજાતની સભાઓ યોજાયા કરે અને કેટલાક નાગરિકો પોતાની રુચિ પ્રમાણે અને અવકાશ પ્રમાણે હાજર રહે ... ચાલ્યા કરે !

પરંતુ આજે gujaratilexicon.com – ‘ગુજરાતી લેક્સિકોન ડોટ કોમ’નું લોકાર્પણ થવાનું છે. સાદાસીધા એક વાક્યમાં અર્થનો એક મહાસાગર ઘૂઘવે છે, તે તરફ તમારી દષ્ટિ ગઈ ? આપણી ગુજરાતી ભાષા એટલે મહામૂલી મિરાત. એવું હતભાગી કોણ હશે કે જેને પોતાની માતૃભાષા પ્રત્યે, માતૃભૂમિ પ્રત્યે કે મા પ્રત્યે સ્નેહ અને આદર નહીં હોય ? પ્રશ્નનો જવાબ ઢૂંઢવા અંતરના ખૂણા ઢંઢોળશો નહીં. આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે નવા જમાનામાં નવી સમસ્યાઓ ઊભી થઈ છે. આપણી સમક્ષ નવા અનેક પ્રેરક આદર્શો મૂકવામાં આવ્યા છે. એમાંનો એક તે વિશ્વમાનવ બનવાની વાત.

આમ જોવા જાઓ તો વાત કંઈ ખોટી નથી. માણસની ચેતનાનો જેટલો વિસ્તાર થાય અને તે જેટલી ઊર્ધ્વગામી બને તેટલું વધારે સારું. પણ ભલા ભાઈ, વૃક્ષ આકાશને ક્યારે સ્પર્શે ? તેનાં મૂળિયાં જેટલાં ઊંડાં અને મજબૂત હોય તેટલું જ તે વૃક્ષ ઊંચું વધે. આપણે તો વૃક્ષને તેની ભૂમિથી વિખૂટું પાડીને આકાશમાં લઈ જવાનો મહાયજ્ઞ આદર્શો છે. આપણે એ ભૂલી જઈએ છીએ કે જેનું સ્થળાંતર થાય છે તે તો ઇમારતી લાકડાં – વૃક્ષ નહીં.

ઘાટવૃટ વગરનું હોય, કાળું કે ખરબચડું હોય તો પણ વૃક્ષ જીવંત છે. એની પાસે આવતીકાલ છે. વિકાસ અને વૃદ્ધિનો અવકાશ છે. પ્રત્યેક વસંતે નવપલ્લવથી છવાઈ જવાની ક્ષમતા છે અને એ અમૂલ્ય છે.

આપણે આપણાં બાળકોને એકસરખાં, સફાઈદાર અને કીમતી ઇમારતી લાકડાં બનાવી દેવાની ધૂનમાં, એમનું એ અમૂલ્ય જીવંતપણું છીનવી લેવા બેઠાં છીએ અને દુઃખની વાત તો એ છે કે આપણને એ વિશે કશો અપરાધભાવ નથી રહ્યો.

આ માત્ર વાગૂવિલાસ નથી. નિષ્કુર અને કૂર હકીકત પ્રત્યે અંગુલિનિર્દેશ છે. હજી એ દિવસ મને યાદ છે કે જ્યારે એક દસબાર વર્ષની કિશોરી થનગનતા પગને માંડ કાબૂમાં રાખીને મારી સામે આવીને ઊભી હતી. એ કહેતી હતી, ‘ધીરુબહેન, ધીરુબહેન, મને પોએટ્રી આવી છે. પ્લીઝ, પ્લીઝ, હેલ્પ મી. – હું બોલું છું તે તમે લખી આપો ને !’

મુશ્કેલી એ હતી કે એને ગુજરાતી લખતાં કે વાંચતાં નહોતું આવડતું. ત્રણ પેઢીથી જેના ઘરમાં અંગ્રેજી છવાઈ ગયું હતું એવી આ તેજસ્વી છોકરીને આજે ‘પોએટ્રી’ આવી હતી, પણ તે ગુજરાતીમાં. એ અંગ્રેજીમાં જ શા સારુ નથી લખતી એમ મેં પૂછ્યું ત્યારે એણે ત્રાસ પામીને કહ્યું, ‘હાલ કાન્ટ યુ અન્ડરસ્ટેન્ડ ? આઈ કેન થિન્ક ઇન ઇંગ્લિશ બટ ફીલ ઓન્લી ઇન ગુજરાતી !’

આ એક વિરલ પ્રસંગ હશે. મને એનું કાવ્ય લિપિબદ્ધ કરવાનો અવસર મળ્યો પણ અનેક પ્રશ્નો મૂકતો ગયો. કાવ્ય કોઈ બૌદ્ધિક

કસરતમાંથી નથી નીપજતું. એ તો આવે છે – ક્યાંકથી, અને આપણે આપણી ભાષાના પાત્રમાં એને ઝીલવાનું હોય છે. આપણે આપણાં બાળકોને એમની નૈસર્ગિક અભિવ્યક્તિથી વંચિત શી રીતે રાખી શકીએ ?

પણ આપણે એ જ કરીએ છીએ. આપણને ખ્યાલ નથી આવતો કે જ્યારે આપણી ભાષા જાય છે ત્યારે આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો પણ આપોઆપ જતો રહે છે. એ વારસો એટલે માત્ર ઐતિહાસિક માહિતી નહીં, આપણાં જીવનમૂલ્યો. એવું નથી કે આપણે પ્રયત્ન કરવાથી એ પાછો ન મેળવી શકીએ. કદાચ અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા આપણને એ વધારે અદ્યતન અને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપે પણ મળે – પણ એ બધું તો હિલ સ્ટેશને હવા ખાવા જેવું થાય, ... કેટલાને પોસાય ?

આ બધો બળાપો નિરર્થક લાગે છે ? એક વ્યક્તિને નથી લાગ્યો. ‘હાય ! મારી ગુજરાતી ભાષા મરવા પડી ! હવે આપણે શું કરીશું ?’ એવું બોલીને સામસામા રૂમાલની આપ-લે કરવાને બદલે એને લાગ્યું કે નવો જમાનો આવી જ ચૂક્યો છે ત્યારે એનાથી મોં મરડવાને બદલે એની સાથે હાથ મેળવવા જોઈએ. એની જ મદદ લઈને ગુજરાતી ભાષાને અભયદાન આપવું જોઈએ અને એના આયુષ્યમાં વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

એ વ્યક્તિ તે રતિલાલ ચંદરયા. મહાદેવભાઈ દેસાઈએ ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારેલું રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું પ્રખ્યાત ગીત, ‘તારી જો હાક સુણી કોઈ ના આવે તો એકલો જા ને રે’ એમણે વાંચ્યું હશે કે નહીં તેની મને ખબર નથી. પણ એમણે તે જીવનમાં ઉતાર્યું છે, એ હું જાણું છું અને તમે સૌ આજે જાણશો. આવતીકાલે આખું ગુજરાત જાણશે અને માત્ર ગુજરાતમાં જ નહીં આખી દુનિયામાં ફેલાયેલા ગુજરાતીઓ રતિલાલ ચંદરયાના આભારી થશે કે એમના પુરુષાર્થ દ્વારા એ સૌને અને ભાવિ પેઢીઓને ગુજરાતી ભાષા સુલભ બની.

ગમે તેમ તોય આ વેપારી માણસ. લેખકોને અને અધ્યાપકોને ન સૂઝે તે એમને તરત સૂઝે કે આપણો માલ ખપાવવો હોય તો એનું પેકેજિંગ અને માર્કેટિંગ કઈ રીતે કરવું જોઈએ. આ કમ્પ્યૂટરનો જમાનો છે. ઓલ

રાઈટ ! આ અંગ્રેજી ભાષાના વર્ણસ્વનો જમાનો છે. ઓલ રાઈટ ! આપણે ગુજરાતી ભાષાને જિવાડવી હોય, સર્વસુલભ કરવી હોય તો આ બંને દેખીતા રૂપે વિદ્ન લાગતાં તત્ત્વો મારફત જ કરવી જોઈએ. માણસ દુનિયાને ગમે તે ખૂણે બેઠો હોય પણ એક બટન દબાવે કે એને ગુજરાતીનો જે શબ્દ જોઈતો હોય તે અર્થ સહિત સાચી જોડણીમાં મળી જાય. એને લગતા સમાનાર્થી અને વિરોધી શબ્દો જોઈતા હોય તોય ક્ષણવારમાં જ મળી જાય. 'કમ્પ્યુટરસેવી' નવી પેઢી લગી પહોંચવું હોય તો આજે આ જ એકમાત્ર રાજમાર્ગ છે અને એ આપણે બાંધવો જોઈએ. અને રતિલાલ ચંદરયાએ બાંધી બતાવ્યો. બહોળું કુટુંબ, સંપીલું અને શિસ્તપ્રિય કુટુંબ, ઠેર ઠેર ફેલાયેલું ઉદ્યોગધંધાનું કામકાજ, લક્ષ્મીની મહેર અને મગજમાં એક ધૂન. આ બધાનો સરવાળો એટલે 'ગુજરાતી લેક્સિકોન ડોટ કોમ' ! શ્રવણશક્તિ દગો દઈ રહી છે, કંઈ વાંધો નહીં. સ્વાસ્થ્ય કથળ્યું છે, કંઈ વાંધો નહીં. જે જે વિદ્વાનો પાસે ટહેલ નાખી તેમાંથી અનેકને સમયનો કે રસનો અભાવ નડ્યો; કંઈ વાંધો નહીં. આ કામ મારે કરવું છે અને તે હું કરીશ જ એવી જીદને રતિભાઈએ ન છોડી ને આખરે એમનું સ્વપ્ન સાકાર થયું. એને ધરતી પર અવતરવાનો મોકો ઘણાંબધાં સ્થળોએ મળી શક્યો હોત પણ અંજળપાણી આ જ જગ્યાનાં લખ્યાં હશે તે કોણ મિથ્યા કરે ? વૃદ્ધાવસ્થાને વખોડનારાઓ કે દયાની નજરે જોનારાઓ રતિલાલ ચંદરયાની જન્મતારીખ જાણે તો આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય. સ્વપ્નસિદ્ધિના આ પ્રસંગે સાક્ષી બનનારાં આપણે સૌ ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસના એક માર્ગસ્તંભ સમીપ ઊભાં છીએ એવો કદાચ આપણને અત્યારે પૂરેપૂરો ખ્યાલ ન આવે, પણ વાસ્તવિકતા એ જ છે.

પોતાની માતૃભાષા પ્રત્યેના પ્રેમનો કેવો દીપક એમના હૈયામાં પ્રગટ્યો હશે કે વીસ વીસ વરસ લગી સફળતાનું નીલપંખી એમની પાસે આવી આવીને ઊડી જતું જોવા છતાં ન તો રતિભાઈ નિરાશ થયા કે ન એમણે એમના પ્રયત્નો પડતા મૂક્યા ! આવી લગનીનું ફળ આપ્યા વિના સરસ્વતીમાનો ય છૂટકો નહીં, જેમ ત્રણ પેઢીઓના તપને અંતે ભગીરથ

પર રીઝ્યા વિના ગંગામાતાનો ય છૂટકો થયો નહોતો. વળી, બીજું એ જોવાનું છે કે ભગીરથના પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર કર્યા પછી પણ વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીસરેલી અને શિવજીની જટામાં ઊલાયેલી આ દેવનદી પાછી નહોતી વળી ગઈ. એ તો વહેતી જ રહી. લાખોનું ઐહિક અને આધ્યાત્મિક કલ્યાણ કરતી રહી અને અંતે સાગરમાં સમાઈ ગઈ. તેવી જ રીતે આ વિદેશી નામ સાથે ઊતરેલી જ્ઞાનગંગા પણ સદા વહેતી જ રહેવાની છે અને ચંદરયા કુટુંબને તો આર્થિક લાભનો પડછાયો પણ ન અડે એવી નિર્મળતાથી તમામ ગુજરાતીઓને અને ગુજરાતી શીખવા ઇચ્છતા બિન-ગુજરાતીઓને સહેલાઈથી સફળતાનાં સોપાન લગી લઈ જવાની છે.

સૌથી વધારે આનંદની વાત એ છે કે આમાં બધા સુધારા-વધારા ઉમેરાને પૂરેપૂરો અવકાશ છે. જે વિદ્વાનોને આ વેબસાઈટમાં કશી ઊણપો દેખાય તેઓ જો ધ્યાન ખેંચશે તો આમાં ફેરફાર થઈ શકશે. લોકબોલીના શબ્દો પણ ઉમેરી શકાય – જો કોઈ રસ લે તો.

એ શબ્દો કેવા સરસ અને જાણવા જેવા છે તેનો પરિચય મને નાનપણથી થતો આવ્યો છે. તમને એકબે વાત કરું ? એક વખતે લગ્નપ્રસંગે પૂરીઓ વણવાનું કામ ચાલતું હતું. મને શોખ થયો કે મારે પણ ભાગ લેવો જોઈએ. થોડી વાર પછી મારાં એક ફોઈ બોલ્યાં, 'જરા સદડી રાખ.' મુંબઈમાં રહેલી અને ભણવામાં હોશિયાર ગણાતી છોકરીથી એવું તો કેમ કહેવાય કે મને નથી સમજાયું ? હસીને ડોકું હલાવ્યું અને પૂરીઓ વણ્યે રાખી. બીજાં ફોઈ બોલ્યાં, 'સદડી રાખ ને !' હું મૂંઝાઈ. મેં માની લીધું કે ઉતાવળ કરવાનું કહેતાં હશે. તેથી ઝડપ વધારીને ઘાટઘૂટ વગરની પૂરીઓ વણવા માંડી. 'ઊઠ બેટા, તને નહીં ફાવે.' કહી ફોઈએ મારા હાથમાંથી વેલણ ખેંચી લીધું. અરે ! આ તો ઘોર અપમાન ! દુઃખ પામીને મેં એમની સામે જોયું. એ હસી પડ્યાં. તેથી હિંમત પામીને મેં સહેજ ફરિયાદના સૂરે કહ્યું, 'આટલું તો જલદી વણું છું, પછી કેટલીક સદડી રાખું ?' બંને ફોઈઓ મોકળાશથી હસી પડ્યાં. એકે કહ્યું, 'સદડી એટલે જાડી. તને એટલુંય ગુજરાતી નથી આવડતું ? બધા તો કહે, તું બહુ

હોશિયાર છે !

આપણી વિકેટ ધડાકાબંધ ઊડી ગઈ ! આ સદા જીવંત, સદા નૂતન મનોહર ગુજરાતી ભાષામાં એવા તો કેટલાય શબ્દો હશે જે આપણે નહીં જાણતા હોઈએ અને જે બિનવપરાશને લીધે ક્ષીણ થઈ ખરી પડતા હશે. બીજો એવો એક શબ્દ યાદ આવે છે. શિયાળામાં બપોરે ભોજન કરી લીધા પછી ફરમાન આવે, ‘જાઓ, હવે રહણે બેસો.’ ત્યારે ય મુશ્કેલી નડે. ઓટલો, પરસાળ, રવેશી, ખડકી, ઓરડો એ બધું તો સમજાય પણ આ ‘રહણ’ શું હશે ? શા માટે ત્યાં જ જઈને બેસવું પડે ? ‘પૂછતાં પંડિત નીપજે, લખતાં લહિયો થાય; ચાર ચાર ગાઉ ચાલતાં લાંબો પંથ કપાય’ એ પંક્તિઓ યાદ હતી એટલે કોઈને પૂછતાં સમજ પડી કે રહણ એટલે તડકો. શિયાળાનો મીઠો તડકો તો શરીરને રસાયણનું કામ આપે એવા અર્થવિસ્તારનું પ્રાગટ્ય થતાં દિલ ખુશ થઈ ગયું હતું. – આહા ! કેવી સમૃદ્ધ છે મારી વહાલી ગુજરાતી ભાષા !

તમને બધાને અને ભવિષ્યમાં આ વેબસાઈટનો ઉપયોગ કરનાર તમામને મારી વિનંતી છે કે જ્યાં જ્યાં તમને આવા અર્થસભર ગુજરાતી શબ્દો જડે ત્યાંથી એમને વીણી લેજો અને અહીં એમનો ઉમેરો કરજો. બાકી બીજી ચાલુ વપરાશની ભારતીય અને બિન-ભારતીય ભાષાઓના કેટલાય શબ્દો તો આપણને ખ્યાલ પણ ન આવે એટલી સહેલાઈથી આપણા ભાષાભંડોળમાં પ્રવેશી ચૂક્યા છે અને તેથી ગુજરાતી ભાષા અભડાઈ નથી ગઈ; વધુ સમૃદ્ધ બની છે.

જોકે પંડિતો કદાચ ભાષાશુદ્ધિના આગ્રહી હોઈ આવા બધા આદાન-પ્રદાનથી દૂર રહેવું હિતાવહ સમજે, પણ જગતની કઈ ભાષાએ પંડિતોની પરવા કરી છે ?

રતિભાઈ ચંદરયાની બીજી એક લાક્ષણિકતાનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના હું મારું આજનું વક્તવ્ય પૂરું ન કરી શકું.

તુલસીદાસે સજ્જનનાં લક્ષણ વર્ણવતાં કહ્યું છે કે તેઓ પારકાનો રજ સમાન ગુણ પણ મેરુ સમાન ગણે છે અને પોતાનો ગિરિ સમાન ગુણ

રજથીય ઓછો ગણે છે. તદનુસાર રતિભાઈએ મેં કરેલી નજવી મદદને સ્નહેપૂર્વક મોટું રૂપ આપીને મને એમની આ મોટી સિદ્ધિના લોકાર્પણના વિધિ માટે લાયક ગણી છે તે માટે હું એમની સજ્જનતાની પ્રશંસા કરું કે ઈશ્વરનો આભાર માનું ? કદાચ એમ પણ હોય કે મારી ગુજરાતી ભાષા મને અતિશય વહાલી છે અને હું હંમેશાં એનાં વિકાસ-વૃદ્ધિ માટે પ્રાર્થના કરું છું તેથી રીઝીને એ ભાષાએ મારા જીવનમાં આજનો દિવસ આણ્યો હોય.

જે હોય તે. આજે આ ‘ગુજરાતી લેક્સિકોન ડોટ કોમ’નું લોકાર્પણ કરતાં હું અત્યંત આનંદ અનુભવું છું ને મને ખાતરી છે કે તમે સર્વ મારા આનંદમાં સહભાગી છો. મને આ તક આપવા માટે રતિલાલ ચંદરયાનો આભાર.

[Hansraj Wadi, ૨૭A, Tagore Road,
Santa Cruz (West) Mumbai-૪૦૦ ૦૫૪, India]

સ્પેલચેકર – ગુજરાતી ભાષાનું

બળવંત પટેલ

કોઈ પણ ભાષાના લખાણનાં અગત્યનાં પાસાં ચાર – શબ્દ દ્વારા અભિવ્યક્ત થતો અર્થ, વ્યાકરણ, વિરામચિહ્નો અને જોડણી. અભિવ્યક્ત કરવાના વિચાર અંગે સ્પષ્ટતા હોય તો અર્થની મુશ્કેલી નથી નડતી, યોગ્ય અર્થવાળા શબ્દ મળી રહે છે. માતૃભાષાનું વ્યાકરણ તો બાળપણથી આત્મસાત થઈ ગયું હોય છે. વિરામચિહ્નો ભાષકને પજવતાં નથી એ અનુભવની વાત છે. પરંતુ ભાષા ફોનેટિક હોય કે બિનફોનેટિક, માતૃભાષામાં લખનાર સામાન્ય ભાષક શબ્દોની જોડણી વિશે સાશંક હોય છે, દ્વિધા અનુભવતો હોય છે.

અંગ્રેજી ભાષાની જોડણી અટપટી છે એ તો જાણીતી વાત છે. પરંતુ લખાણ માટે કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ કરનાર માટે આ પ્રશ્ન ઊકલી ગયો છે. તે પ્રજાએ કમ્પ્યુટરની ક્ષમતા પ્રમાણી સ્પેલચેકર પદ્ધતિ નિપજાવી તેનું નિરાકરણ લાવી દીધું છે.

ભારત કે ગુજરાત માટે કમ્પ્યુટરની હવે નવાઈ નથી રહી. માધ્યમિક શાળામાં તેનું જ્ઞાન અપાવા માંડ્યું છે. શાળાથી માંડી સરકારી કચેરીઓમાં, વ્યવસાયિકો દ્વારા, છાપકામમાં તેનો બહોળો ઉપયોગ ગુજરાતી લખવામાં થઈ રહ્યો છે. કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ કરનાર ગુજરાતીને સહેજે થાય કે અંગ્રેજીની જેમ ગુજરાતી સ્પેલચેકર ન થઈ શકે ? આ પ્રશ્ન એક રસ્તે ચાલતા ગુજરાતીના મનમાં ઊઠ્યો. રસ્તે ચાલતો એટલે કે ભાષાશાસ્ત્ર કે કમ્પ્યુટરના

કૌશલ્ય પૂરતો, બાકી તો મોટા ઔદ્યોગિક પરિવારનો નબીરો; વિશ્વના ૬૨ દેશોમાં તે પરિવારના ઉદ્યોગો પથરાયેલા છે. પણ ભાષાની બાબતમાં રસ્તે ચાલતો, જે અર્થ વિદ્વાનોના મનમાં છે તે અર્થમાં... રસ્તે ચાલતો માણસ. કોલેજના પગથિયે તેણે પગ નથી મૂક્યો. માતૃભાષાનું ભણતર વિદેશમાં એક ગૌણ વિષય પૂરતું, હાઈસ્કૂલ સુધીનું. પણ માતૃભાષા માટે લગાવ બેહદ, તેના વિકાસ અને વ્યાપ માટે તમન્ના અને ધગશ પ્રચુર માત્રામાં. આધુનિક ઉપકરણોનો, વિજ્ઞાનનો લાભ ગુજરાતીને મળવો જોઈએ તેમ માનનાર અને તે માટે હરસંભવ બધું કરી છૂટવા દેસંકલ્પ. કમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામિંગ કે ફોન્ટ વિકસાવવાનું જ્ઞાન નહિ, પણ અન્ય ભાષાઓ કમ્પ્યુટરનો જે લાભ ઉઠાવે છે તે ગુજરાતી ભાષા માટે પણ હાથવગો કરવા અવિરામ મથનાર.

ગુજરાતી ટાઈપરાઈટિંગ જાતે શીખેલો. કમ્પ્યુટર આવ્યું તો તેના પર ગુજરાતી લખવાનું શક્ય બનાવવા મચી પડ્યો, વરસો સુધી લાગી રહ્યો. સદ્ભાગ્યે રિસોર્સિસની ખોટ ન હતી, પરિવારની હૂંફ હતી. ગુજરાતી ફોન્ટ વિકસાવ્યા, શબ્દકોશો વેબસાઈટ પર ઉપલબ્ધ કરવા લાગી પડ્યો. અનુભવે જણાયું કે સહુથી મોટી સમસ્યા તો જોડણીની છે. ગુજરાતી ભાષકને મૂંઝવતી જોડણીની સમસ્યા હલ કરવા સ્પેલચેકર તૈયાર કરવા કેડ કસી.

મુશ્કેલીઓ આવતી ગઈ પારાવાર અને આશાનિરાશાના આરોહઅવરોહ; પણ નર્મદની જેમ મંડવો રહ્યો, તેની હાકલ-ડગલું ભર્યું કે ના હાકલું – નજર સમક્ષ રાખી; હિસાબ ન જોયો સમયનો, નાણાંનો કે અગવડનો. ગુજરાતી સ્પેલચેકરનું સર્જન કરીને જંધ્યો. આજે કોઈ પણ ચંદરયા ફાઉન્ડેશન પાસેથી તે મેળવી શકે છે.

કેવડી મોટી રાહત ! પ્રિન્ટિંગ ઉદ્યોગને, વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોને, કમ્પ્યુટર પર પત્રવ્યવહાર કરતાં ઉદ્યોગગૃહોને, સરકારી કચેરીઓને, કોર્ટોને, વ્યવસાયિકોને, જોડણીની ભુલભુલામણીમાંથી છુટકારો ! આ માણસની જીવનઝરમર પાન ૪૨ ઉપર.

પ્લોટ ૬૬૭, પંચશીલ પાર્ક,

સેક્ટર-૨૧, ગાંધીનગર ૩૮૨૦૨૧

ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરીના સર્જક શ્રી રતિલાલ ચંદરયા સાથે એક મુલાકાત

[નાઈરોબીમાં જન્મેલા, ૮૩ વરસના - મનહૃદયે યુવાન - રતિભાઈ વ્યાપારની દુનિયામાં ઉદ્યોગના રાજા તરીકે વધુ જાણીતા છે. ઘણા એમને લોકહિતની ઘણી જાહેરસંસ્થાઓના સ્થાપક અને તેમને ઉછેરી દબપાય કરનાર સંવર્ધક તરીકે પણ ઓળખે; પરંતુ આપણામાંથી કેટલા એમને એક ભાષાપ્રેમી તરીકે ઓળખતા હશે ? વિશેષતઃ તો નવી ઢબની ડિક્શનરીના સર્જક તરીકે ? આજે અમે તેમનો ડિક્શનરીના સર્જક તરીકે પરિચય કરાવવા માગીએ છીએ. ગુજરાતી ભાષામાં રસ ધરાવતી વર્તમાન તેમજ ભાવિ પેઢીઓની જરૂરિયાતો પૂરી કરે તેવી ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરીનું તેમણે સર્જન કર્યું છે, જે આ પ્રકારની પ્રથમ ડિક્શનરી છે.

અપાર ધનવૈભવ તો ઘણા રળે છે. પણ માતૃભૂમિ કે માતૃભાષાના હિત અર્થે તેનો ઉપયોગ કરનારા કેટલા ? ગુજરાત દાનેશ્વરીઓનો પ્રદેશ છે, આપણા સૌને તેનું ગૌરવ છે. તેમના દાનનો પ્રવાહ માતૃભાષાના વિકાસ અર્થે વિસ્તરે તેવી અપેક્ષા આપણને રહે. રતિભાઈ એવા મહાનુભાવ છે, જેમણે વર્ષો પહેલાં ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરીનો પ્રકલ્પ (પ્રોજેક્ટ) હાથ ધરેલો. તાજેતરમાં તેમણે તે પૂરો કર્યો છે. અદ્યતન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરી તેમણે ગુજરાતી ડિક્શનરીનું વિવિધ ફોર્મેટમાં કમ્પ્યૂટરીકરણ કર્યું છે; જેમાં ગુજરાતી-અંગ્રેજી, અંગ્રેજી-ગુજરાતી, ગુજરાતી-ગુજરાતી શબ્દકોશો

ઉપરાંત થિસોરસ, ગુજરાતી વિરુદ્ધાર્થ શબ્દકોશ અને ગુજરાતી સ્પેલચેકર ઉપલબ્ધ છે. અમને ખાતરી છે કે ગુજરાતી ભાષા અને તેના શબ્દકોશમાં રસ ધરાવતા સહુ ગુજરાતીઓ રતિભાઈને તે માટે સદાય યાદ કરશે.

આ પ્રોજેક્ટ ગુજરાતી ભાષાપ્રેમીઓને અર્પણ કરવાના અવસરે તેમની સાથેની મુલાકાતના કેટલાક અંશો રજૂ કરીએ છીએ. અમને લાગે છે કે કોઈ સંસ્થાનેય એકલે હાથે પાર પાડવામાં કદાચ મુશ્કેલી વર્તાય તેવો આ સ્વરૂપનો પ્રકલ્પ, એમનું સ્વપ્ન, કેટલાક સમર્પિત અને ઉત્સાહી સાથીઓની ટેકનિકલ કે ભાષાકીય મદદથી તેમણે આજે એકલે હાથે પરિપૂર્ણ કર્યો છે.]

મુલાકાતી : અભિનંદન, રતિભાઈ ! વર્તમાન તેમજ ભાવિ ગુજરાતી પેઢીઓની ભાષાકીય તથા શબ્દકોશ વિષયક જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા માટે.

રતિભાઈ : આભાર, પ્રકલ્પ પૂરો થયો પણ મને તેમાં ઝાઝાં વર્ષ લાગ્યાં. તે માટે મારે સારી એવી જહેમત ઉઠાવવી પડી. પણ આજે મને સંતોષ છે કે મારું ધ્યેય હાંસલ થયું છે. મારું સ્વપ્ન, મારી મહેચ્છા લગભગ મૂર્તિમંત થયાં છે. જે કંઈ સામગ્રી અમે સંપાદિત કરી તે અમારી વેબ-સાઈટ <http://૨૦૩.૨૦૦.૧૫૨.૨૦૮૦૮૦/GujTest/Dictionary.jsp> પર અખતરા રૂપે ઉપલબ્ધ છે; જેમાં (૧) ગુજરાતી-અંગ્રેજી (૨) અંગ્રેજી - ગુજરાતી (૩) ગુજરાતી-ગુજરાતી શબ્દકોશો ઉપરાંત (૪) ગુજરાતી થિસોરસ (૫) ગુજરાતી વિરુદ્ધાર્થકોશ અને સૌથી મહત્ત્વની સુવિધા (૬) ગુજરાતી સ્પેલચેકર પણ છે. હવે ટૂંક સમયમાં તે આખરી સ્વરૂપમાં અમારી નવી વેબ-સાઈટ www.gujaratilexicon.com ઉપર પ્રાપ્ત થશે.

પ્ર : તમે કહ્યું : મહેચ્છા અને સ્વપ્ન લગભગ મૂર્તિમંત થયાં. લગભગ શા માટે ?

ર : સામગ્રીના સંપાદન, વર્ગીકરણ અને ડિજિટલાયઝેશનમાં અમે પૂરતી કાળજી રાખી છે, તોય કોઈક ભૂલો તો રહી ગઈ હોય. તેથી ‘લગભગ’ એમ કહ્યું, બીજું આપ જાણો છો તેમ આ પ્રોજેક્ટ ડિજિટલ સ્વરૂપે છે, જેનો મોટો લાભ એ છે કે તેમાં સરળતાથી અને વિના ખર્ચે સુધારા

થઈ શકે છે. બીજી રીતે કહીએ તો ડિજિટલ પ્રોજેક્ટ એક રીતે 'બૂલજા સિમસિમ' પ્રકારના હોય છે. તેમાં જરૂરિયાત પ્રમાણે ફેરફાર કરી શકાય છે. આ પ્રોજેક્ટ તેમાં અપવાદ નથી. ત્રીજું, ભાષા સતત પરિવર્તનશીલ છે. તેથી તેને લગતી કોઈ પણ બાબતમાં ફેરફાર થતા રહેવાના. અમને આશા છે કે ગુજરાતીઓ, તેમ જ વિશ્વભરની શાળાઓ, પુસ્તકાલયો અને વિદ્યાપીઠો તેનો લાભ લેશે અને તેમના તરફથી અમને સૂચનો પણ મળશે. સૂચનો મળતાં જશે તેમ તેમ તેને મૂલવી અમે ઉપલબ્ધ સામગ્રીમાં જરૂરી સુધારા-વધારા કરતા રહીશું. આ સંદર્ભમાં મેં કહ્યું કે અમારું કાર્ય થયું છે છતાં થયું નથી. અમે પ્રોજેક્ટને સુધારતા અને અપડેટ કરતા રહીશું.

પ્ર : એટલે કે અહીં તમારી યાત્રાનો અંત આવતો નથી. યાત્રા અવિરત ચાલતી રહેશે. બરાબર ?

ર : તમે સાચું કહ્યું, આ તો જ્ઞાનયાત્રા છે; તમે તો સમજો છો જ કે તે ક્યારેય પૂરી થતી નથી. મારી વાતની વધુ સ્પષ્ટતા કરું તો લાભાર્થીઓ તરફથી મળનાર સૂચનોની રાહ જોયા વિના અમે પોતે પણ પ્રોજેક્ટને બાજનજરે (critically) અવલોકતા રહીશું. ભૂલો જણાશે તે સુધારીશું; એટલું જ નહીં, કોઈ નવો વિચાર સ્ફુરશે, ખાસ તો તેના ફોર્મેટ વિશે કે ટેકનોલોજીના ઇનોવેશનના કારણે તો આવશ્યક પગલાં જરૂર લઈશું.

પ્ર : આ ખરેખર આનંદની વાત છે. પ્રોજેક્ટમાં કાર્યરત રહેવાનો તમારો સંકલ્પ પણ વિશિષ્ટ છે. યાત્રાનો અહીં અંત નથી એવો તમારો અભિગમ સમજાય છે. હવે અમે આ યાત્રા કેવી રીતે શરૂ થઈ તે જાણવા આતુર છીએ.

ર : તે માટે તો બે દાયકા પાછળ જવું પડશે.

પ્ર : એટલે કે એક આખી પેઢી, એમ જ ને ?

ર : સાચું, એમ કહી શકાય. કેન્યા-પૂર્વઆફ્રિકામાં પરત આવતાં જ હું વ્યવસાયમાં ડૂબી ગયો. અહીં તો બધો વ્યવહાર અંગ્રેજીમાં, પરંતુ ગુજરાતી માટેનો મારો લગાવ અકબંધ હતો. ગુજરાતીને તો કેમ

વિસરાય ! આ ભાષા તો મને ગળથૂથીમાંથી મળેલી. તેનું સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય મારે મન વિશેષ. એટલે મને થતું કે અંગ્રેજીની જેમ આધુનિક ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરી ગુજરાતીમાં ટાઇપ કરી શકીએ તો !

પ્ર : ગુજરાતી ટાઇપિંગ ! તમે ગુજરાતી ટાઇપિંગ શીખેલા ?

ર : ચોક્કસ. એ તો મઝાની વાત છે. મારું પ્રાથમિક શિક્ષણ કેન્યામાં, જ્યાં થોડુંઘણું ગુજરાતી એક વિષય તરીકે શીખેલો. પછી બીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું જેને કારણે મારે છ વર્ષ ૧૯૪૦-૪૬ ભારતમાં ગાળવાં પડ્યાં. તે દિવસોમાં મેં એક જૂનું રેમિંગ્ટન ટાઇપરાઇટર ખરીદ્યું અને મારી જાતે જ ટીકટીક કરવા મંડી પડ્યો. યુદ્ધ પૂરું થતાં હું કેન્યા પરત આવ્યો અને મારા ધંધામાં ડૂબી ગયો. ધંધો બરાબર જામ્યો. દુનિયાના બીજા ભાગોમાં પણ વિસ્તર્યો. પછી ૧૯૬૫માં હું લંડન સ્થાયી થયો. પરિવારમાં નવી પેઢી તૈયાર થઈ ધંધો સંભાળતી હતી. એ ગાળામાં હુંય સાઠી વટાવી ચૂક્યો હતો. ત્યારે ગુજરાતી લખવાની મારી ઉત્કંઠા ફરી જાગી. ગુજરાતી ટાઇપરાઇટર ઉપર મેં ફરી ટીકટીકટીક શરૂ કર્યું. પણ સાચું કહું તો મને થાક વરતાતો હતો.

પ્ર : જુવાનીમાં છોડી દેવો પડેલો અધૂરો શોખ પૂરો કરવા મંડી પડ્યા ?

ર : હા, લગભગ એમ જ. તે દરમિયાન ઇલેક્ટ્રિક ટાઇપરાઇટરો આવ્યાં. એટલે મેં ટાઇપરાઇટરો બનાવનારી કંપનીઓના સંપર્કો શરૂ કર્યા. મને રસ હતો મેન્યુઅલ ટાઇપરાઇટરને ઇલેક્ટ્રિક ટાઇપરાઇટરમાં ફેરવવામાં. બે વર્ષ તે માટે અહીંતહીં બધે ખોળખોળાં કરતો રહ્યો. આઈબીએમને ગોલ્ડ બોલ માટે તથા સ્વીડિશ તેમ જ જર્મન ફર્મને ડીઝની વ્હીલ માટે નાણી જોઈ. એ વાત તો લાંબી, ખાસી લાંબી છે. પણ પરિણામમાં ભમરડો.

પ્ર : ઘણી હતાશા થઈ હશે, નાસીપાસ થઈ ક્યારેય આ બધું માંડવાળ કરવાનું મન થયેલું ?

ર : હાથ પર લીધેલું કામ હું ક્યારેય અધવચ્ચે છોડતો નથી. મને હંમેશાં લાગ્યું છે કે પ્રશ્નો ઊભા થાય તો તેના ઉકેલ પણ મળી રહે છે. પણ

જુઓ. એક દિશામાં દ્વાર દેવાઈ જાય તો બીજી દિશામાં ખૂલે છે ! અહીં પણ તેવું બન્યું. કમ્પ્યુટર આવ્યાં અને ટાઈપરાઈટરો લગભગ ખૂણામાં હડસેલાઈ ગયાં. તેની સાથે આ ક્ષેત્રની ક્ષિતિજે નવા સૂર્યનો ઉદય થઈ રહ્યો હતો. કમ્પ્યુટર ગ્રાફિક્સની બેનમૂન સવલત લાવ્યાં, ટાઈપરાઈટર પર જેની કોઈ શક્યતા જ નહોતી. સાથોસાથ ટાઈપરાઈટર દ્વારા થતો પત્રવ્યવહાર કાળગ્રસ્ત બની ગયો.

પ્ર : તો તો તમારી ગાડી પાટા પર ચડી, કેમ ?

ર : ના. સાવ એમ તો નહીં, પણ તેમ થવાની તકો ઊજળી બની. કમ્પ્યુટર તો મળ્યું. પણ તે ગુજરાતી ફોન્ટ વિના. એટલે મેં ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવી આપે તેવી કંપનીની શોધ આદરી. એપલ મેકિન્ટોશ. આઈબીએમ અને બીજી કેટલીક કંપનીઓનો પણ સંપર્ક કર્યો. ગુજરાતી ફોન્ટ નિપજાવવાની શક્યતા વિષે તેમની સાથે ચર્ચા કરી. હું તે અર્થે ભારત પણ આવ્યો. તાતા કંપનીએ દેવનાગરી ફોન્ટ બનાવ્યા હતા. તેમના નિષ્ણાતોને મળ્યો. પણ એ ફોન્ટના વેચાણ (માર્કેટિંગ) માટે તેઓ સાશંક જણાયા. ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવવામાં તેમને કોઈ રસ નથી. એમ મને જણાયું. તે વખતે ભારતમાં છાપાં, સામયિકી અને મુદ્રણ સાથે સંકળાયેલા સહુને લિનોટાઈપ સિસ્ટમથી સંતોષ હતો. તેમની પાસે ગુજરાતી બીબાં હતાં. તે અરસામાં સીએમસી નામની સરકારી કંપનીએ ગુજરાતી અને દેવનાગરી ટાઈપ કરી શકે તેવાં કમ્પ્યુટરનું નિદર્શન ગોઠવ્યું હતું, પણ તેમના કમ્પ્યુટરનું ભાવિ અનિશ્ચિત હતું.

પ્ર : એટલે કે ગઢવી ઘેરના ઘેર જેવી સ્થિતિ થઈ !

ર : બરાબર. પણ તે દરમિયાન એક નવી ઘટના બની, જેનાથી મારા પ્રકલ્પને નવી દિશામાં વળાંક મળ્યો. મારો ભત્રીજો રાજ અમેરિકામાં એમ.બી.એ.નો અભ્યાસ પૂરો કરી લંડન આવ્યો.

પ્ર : લંડન શા માટે ?

ર : અમારો કાયમી વસવાટ લંડન છે. મેં કહ્યું તેમ મારા બાપ-દાદા

મા-ભોમ ભારત છોડી કેન્યા ગયેલા. કેન્યા અમારી માતૃભૂમિ બની. સંજોગવશાત્ અમારે કેન્યા છોડી લંડન આવવું પડ્યું. એક અર્થમાં અમે બે માતૃભૂમિ છોડી અને યુ.કે.ને ત્રીજી માતૃભૂમિ તરીકે અપનાવી. પણ હું મૂળ વાત પર આવું. આપણે મારા ભત્રીજાની વાત કરતા હતા. તે લંડન આવ્યો. સાથે એપલનું કમ્પ્યુટર જે ત્યારે બજારમાં સહેલાઈથી મળતાં હતાં તે લેતો આવ્યો. આનંદની વાત એ કે તેણે મને કમ્પ્યુટર શીખવ્યું. ઠીક ઠીક પ્રેક્ટિસ કરતાં તેના પર મારો હાથ તો બેઠો. પણ આ તો બધું અંગ્રેજીમાં ! મને તો ગુજરાતી ફોન્ટની ભૂખ હતી, ગુજરાતીમાં અને બસ ગુજરાતીમાં કામ કરવું હતું. એટલે ફરીથી ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવી આપે તેવા કોઈની શોધ શરૂ કરી. અનેક નિષ્ફળ પ્રયત્નો બાદ એક ફ્રેન્ચ મહિલાની ભાળ મળી, જે એ કામ માટે તૈયાર થઈ. તેણે ફોન્ટ તો બનાવી આપ્યા પણ તે અધૂરા હતા. તેમાં જોડાક્ષરો ન હતા. મેં તેને તે ઉમેરી આપવા જણાવ્યું. તેણે તે કામ માટે ઘણી મોટી કિંમત માગી, જે સાવ ભળતી જ હતી. મને લાગ્યું કે તેને પરિસ્થિતિનો ગેરલાભ ઉઠાવવામાં જ ખાસ રસ હતો. એટલે તેની સાથેની વાત પડતી મૂકી.

પ્ર : કિંમત કબૂલી લેવી હતી ને ! કામ તો બની જાત !

ર : પૈસાનો તો સવાલ જ નહોતો. હકીકતમાં વ્યાવસાયિક રીતરસમનો સવાલ હતો. અમે કિંમત તો અગાઉથી ઠરાવી જ હતી. તેમ છતાં તેણે વધુ પૈસા માગ્યા અને વળી માગેલી રકમ ગેરવાજબી હતી. આ જ અરસામાં પરિસ્થિતિમાં નવો મોડ આવ્યો. મારે ગુલાબદાસ બ્રોકરને મળવાનું થયું. તેમણે અમેરિકાસ્થિત મધુ રાય ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવતા હોવાની ભાળ આપી. હકીકત તો એ હતી કે તેઓ પોતે જ ફોન્ટ બનાવવા પ્રયત્નશીલ હતા. તેથી મેં તેમનો સંપર્ક કર્યો. તેઓ ફોન્ટ બનાવવામાં સફળ થયા હતા. મને બેહદ ખુશી થઈ. મેં તેમની પાસેથી ફોન્ટ ખરીદ્યા. મને તે અનુકૂળ આવ્યા. તેમણે પ્રયોજેલ કી-બોર્ડ વ્યવસ્થા પણ મને સવલત ભરેલી લાગી.

પ્ર : ફોન્ટની શોધ તો પૂરી થઈ (જાણે કોલમ્બસને અમેરિકા મળ્યું !). પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ ડિઝાઇનરી અને સ્પેલચેકર બનાવવા કેમ પ્રેરાયા ?

ર : જેમ જેમ કમ્પ્યુટર પર ગુજરાતી ટાઇપ કરતો ગયો તેમ તેમ જોડણીની સમસ્યાનો ખ્યાલ આવ્યો. એક જ પાના ઉપર કોડીબંધ ભૂલો ! મારા જેવા ગુજરાતી બરાબર નહીં જાણનારા તેમજ બીજાઓને પણ આ પ્રશ્ન પજવતો હશે એવો વિચાર મને આવ્યો. ગુજરાતી સ્પેલચેકર હોય તો તે આશીર્વાદરૂપ નીવડે તેમ મને લાગ્યું. પણ મારી સામે એ જ સદેવનો પ્રશ્ન ખડો થયો – સ્પેલચેકર તૈયાર કરી આપે કોણ ? હું પોતે તો તે બનાવી શકું તેમ નહોતું.

પ્ર : તો પુનઃ યાત્રા આરંભી એમ જ ને ?

ર : હા. પણ આ યાત્રા તો ખરેખર, ઘણી જ લાંબી નીવડી. ઘણું ફર્યો, ઘણું રખડ્યો. ઘણા સંપર્કો કર્યા પણ વાત ટૂંકમાં કહું. પ્રથમ તો મેં માઇક્રોસોફ્ટ સ્પેલચેકરનો ઉપયોગ કરી જોયો. તેના પરથી ગુજરાતી સ્પેલચેકર બનાવી શકાય તેવા તારણ પર હું આવ્યો. એટલે એપલ મેકિન્ટોશ અને માઇક્રોસોફ્ટ બંનેનો સંપર્ક કર્યો. સામયિકોમાં ઘણા લેખો પ્રસિદ્ધ કર્યા અને હિન્દીમાં રસ ધરાવતા કેટલાક પ્રોફેસરો સાથે મસલત કરી. પણ બધું પાણીમાં. અરેબિક ભાષા માટે સ્પેલચેકર બનાવનાર ફ્રેન્ચ એક્સપર્ટનો ભેટો થયો પણ તેમાંય ભલીવાર નહીં આવ્યો.

પ્ર : એટલે કે જ્યાં કંઈ સહેજ પણ આશાનું કિરણ જણાયું ત્યાં તમે દોડી ગયા. એમ જ ને ?

ર : હા. એ જ એકમાત્ર ઉપાય હતો. અમેરિકામાં એપલ મેકિન્ટોશ સાથે મુલાકાત ગોઠવી. હું ત્યાં ગયો. તો મારા જેવા બિનનિષ્ણાત સાથે આ ટેકનિકલ વિષયની વાત કરવાની જ તેમણે ધરાર ના પાડી ! હું મંડ્યો રહ્યો પણ એમનું તો ઊંહું ને ઊંહું ! છેવટે અમે ‘બેક ટુ પેવેલિયન’ શરૂ કર્યું. અડધી રસ્તે મને ટ્યૂબ લાઇટ થઈ. તેમના સ્ટાફમાં કોઈ ગુજરાતી તો હશે જ. ‘ચાલ ને, તેમની જોડે વાત કરી જોઉં !’ એમ વિચારી અમે ‘અબાઉટ ટર્ન’ કર્યું. ફરી પાછા કુપરટીનો પહોંચ્યા.

સ્ટાફલિસ્ટમાં એક ગુજરાતી નામ જણાતાં તેમનો સંપર્ક કરી બધી હકીકત કહી, અમારા આવવાનો ઉદ્દેશ જણાવ્યો. પણ તેમાં કશુંય નહીં નીપજ્યું. તેમણે કહ્યું, ‘રતિભાઈ, તમારો સમય ફોગટ ન બગાડો. એપલમાં કોઈ તમારી મદદે નહીં આવે.’ બીજા એક ગુજરાતી નામ પરથી તેમનો સંપર્ક કર્યો તે મહિલા હતી. આ વખતે વાત જરા જુદી રીતે મૂકવા વિચાર્યું. વિદેશ વસતાં ગુજરાતીઓનાં સંતાનો સરળતાથી ગુજરાતી શીખી શકે તે માટેનો આ ઉપક્રમ છે તેમ સમજાવ્યું. તેમની કંપનીના એક લેંગ્વેજ અને સ્ક્રિપ્ટ નિષ્ણાત અવારનવાર હિન્દી – ગુજરાતી ભાષા અંગે આ બહેનની મદદ લેતા. બહેને તેમની સાથે મુલાકાત ગોઠવી આપવા સ્વીકાર્યું અને બે-ચાર દિવસ બાદ પંદર મિનિટની મુલાકાત પણ ગોઠવી આપી. આનંદની વાત એ કે મુલાકાત અઢી કલાક ચાલી. મારા કી-બોર્ડથી તેઓ પ્રભાવિત થયા. મને થયું કે હું જે શોધું છું તે આ ટ્રીપમાંથી મને મળી જશે; પરંતુ નસીબે તો નિષ્ફળતા જ ! અંતે તેમણે બે-ચાર સોફ્ટવેર ખરીદવાનું સૂચવી જાતે જ કામ કરવા સલાહ આપી.

અમે તે સોફ્ટવેરની શોધમાં નીકળી પડ્યા. એક સ્ટોરમાં પહોંચ્યા. સદ્ભાગ્યે તેના માલિક ગુજરાતી નીકળ્યા. અમે તેમને અમારો પ્રશ્ન સમજાવ્યો. તેમણે અમને આવાં મોંઘાં સોફ્ટવેર ન ખરીદતાં આવું જ કામ કરતા બીજા એક ગુજરાતી ભાઈને મળવા સૂચવ્યું. પણ તેઓ તાત્કાલિક તેમનું સરનામું આપી શક્યા નહીં. અમને પાંચ દિવસ રોકાઈ જવા કહ્યું. અમે પાંચ દિવસ નિષ્ફળ રાહ જોઈ ટોરન્ટો પરત આવ્યા.

પ્ર : કેમ ટોરન્ટો ? લંડન નહીં ?

ર : મારો સ્થાયી વસવાટ લંડન. પણ વ્યવસાયને કારણે મારે ટોરન્ટો, સિંગાપુર, નાઇરોબી, મુંબઈ એમ વિવિધ સ્થળોએ રહેવાનું થાય. તે વખતે હું ટોરન્ટો હતો. પણ મૂળ વાત પર આવું. મોડે મોડેય પેલા દુકાનદારે ગુજરાતી ફોન્ટ પર કામ કરતા ભાઈનું સરનામું પહોંચાડ્યું. તે ભાઈ તો બોસ્ટન રહેતા હતા. તેમને મળવા ટોરન્ટોથી બોસ્ટન ખેપ કરી. સમય અને નાણાંના અભાવે તેમણેય ના પાડી. જોકે તેમણે

કહ્યું કે : 'કામ તો બની શકે તેવું છે.' આનાથી અમને એક પ્રકારની આશા બંધાઈ.

પ્ર : એટલે પાછા ટોરન્ટો કે ?

ર : હા. અને ત્યાંથી મુંબઈ. ત્યાં અમારા વેવાઈ કમલકાંતે પુનાના બે યુવાનોએ હિન્દી સ્પેલચેકર બનાવ્યું હોવાની વાત કરી. પુના જઈને અસંગ અને તેના સાથીદારોને સાથે રાખી તેમને મળ્યો. પ્રોજેક્ટ બાબતે ચર્ચા કરી. અંતે અમે એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે ગુજરાતી સ્પેલચેકર બનાવવામાં ઘણો સમય લાગે અને તેમનાથી તે માટે સમય ફાજલ પાડી શકાય તેમ નહોતું.

પ્ર : તો પછી ગાડી આગળ કેમ ચાલી ?

ર : મેં જણાવ્યું તેમ ગુજરાતી માટે કોઈ સ્ટાન્ડર્ડ કી-બોર્ડ ન હતું. આજે પણ પરિસ્થિતિમાં ઝાઝો કોઈ ફેર પડ્યો નથી. ત્યારે ભારતમાં લિનોટાઇપ સિસ્ટમથી સંતોષ હતો. તેથી કોઈ મારા કી-બોર્ડ પર કામ કરવા રાજી ન હતું. છેવટે 'આપ મૂઆ વિના સ્વર્ગે ન જવાય' એ ન્યાયે જાતે જ એ કામ હાથ પર લીધું. દરમિયાન ગુજરાતી સ્પેલચેકર માટે ઉપયોગી શબ્દો ડિજિટલ ફોર્મમાં મેં ગોઠવ્યા હતા. તે કામ મેં ચાલુ રાખ્યું. એવામાં મારા કમ્પ્યૂટરમાં જ ડાખો થયો ! તેનું મધર કી-બોર્ડ બળી ગયું. પાછળથી મને ખ્યાલ આવ્યો કે તેના પર ગજા ઉપરાંતનો બોજો આવી પડ્યો હતો. નવું કી-બોર્ડ વસાવી પાછા શ્રીગણેશ કર્યા. સારા નસીબે તે જ વખતે જયેશ પટેલ અને હર્ષદ પટેલ મને મળી ગયા. તેઓ એક સામયિક માટે કામ કરતા હતા. બંને મારે ત્યાં પાર્ટટાઇમ કામ કરવા રાજી થયા. સૌ પ્રથમ અમે ગાંધીજીનો 'ગિરસાકોશ' અને પછી 'સાર્થ જોડણીકોશ' હાથમાં લીધો. મારા સેક્રેટરી અને ડ્રાઇવર પણ કામમાં હાથ દેવા માંડ્યા. કામની ઝડપ વધારવા એપલ મેકિન્ટોશ પર કંપોઝ કરતું કોઈ મળી જાય તો બહાર કામ આપવા વિચાર્યું. તેવામાં સુરેશ દલાલ અને હરકિશન મહેતાની સમજાવટથી 'ચિત્રલેખા'ના તંત્રી મધુ કોટકે તેમના સાપ્તાહિકનું જૂનું મટિરિયલ આપી ટેકો કર્યો. તેવામાં જ પુનાના સ્વામી અસંગે આ

બધું મારા કી-બોર્ડ પર ટ્રાન્સફર કરવાની રીત વિકસાવી. આમ, સ્પેલચેકર માટે જરૂરી શબ્દભંડોળ વધતું જતું હતું. પણ વળી મટિરિયલ મળતું બંધ થયું. છેવટે બાકીના શબ્દો 'બૃહદ્ જોડણીકોશ'માંથી ઉમેરવાનું નક્કી થયું.

આ કામ પૂરું થવા આવ્યું. એટલે ઇંગ્લિશ-ગુજરાતી કોશ હાથમાં લીધો. ગુજરાતી એન.આર.આઈ.ના મનમાં અંગ્રેજી શબ્દ પહેલાં આવે. તેમને નજર સમક્ષ રાખી આ કામ ઉપાડ્યું.

મને ઘણી વાર વિચાર આવે છે કે, ગુજરાતી લખ્યા પછી તેના ફોન્ટ્સને ટ્રાન્સલિટરેટેડ રોમનાઇઝડ ગુજરાતીમાં ફેરવવાની સુવિધા નિપજાવી શકાય તો વિદેશ સ્થાયી થયેલ ગુજરાતીઓની ભાવિ પેઢી ગુજરાતી વાંચી શકે.

પ્ર : તમારી પાસે કામ કરનારાઓ તો પૂરતા હતા નહીં, તોય પાછું ડિક્શનરી વગેરેનું કામ હાથ પર લીધું ?

ર : ડિક્શનરી તો ખરી જ, થિસોરસ અને વિરુદ્ધાર્થ શબ્દકોશ પણ. કમ્પ્યૂટર નિષ્ણાત સ્વામી અસંગ નવા વ્યવસાયમાં જવા ઇચ્છતા હતા. સદ્ભાગ્યે તેમને આ પ્રકલ્પમાં રસ પડ્યો. મેં તેમને મારે ત્યાં કામ કરવા પ્રેર્યા. તેઓ મારી સાથે ફરી જોડાયા. સાથોસાથ સુરતના હિમાંશુ મિસ્ત્રીની મદદ મેળવી. તેમને પુનામાં જ સ્વામી અસંગની મદદમાં મૂક્યા.

મારી ઉંમર વધતી જતી હતી. બે વર્ષ અગાઉ લંડનમાં મારે બાયપાસ સર્જરી કરાવવી પડી હતી. મારી ધીરજ અને હિંમત પર પણ તેની અસર પડી. આયુષ્યના આઠ દાયકા તો હું વટાવી ચૂક્યો હતો; પણ મારી હયાતીમાં જ પ્રકલ્પ પૂરો કરવાના મારા નિર્ધારમાં હું મક્કમ હતો. સ્વામી અસંગ મેં જણાવ્યું તેમ, કમ્પ્યૂટર નિષ્ણાત છે. તેમણે બધો જ ડેટા પહેલાં જાવામાં અને પછી યુનિકોડમાં ફેરવવા સલાહ આપી. અમારી ત્રિવેન્દ્રમની કંપનીના નિષ્ણાતોએ આ કામ ઉપાડી હેરત પમાડે તે રીતે તે પૂરું કરી આપ્યું.

પ્ર : ઘણા ચડાવ-ઉતાર આવ્યા, તોય તમે મચી રહ્યા ?

૨ : હા, આઝ ચઢાવ અને ઓછા ઉતાર. અવારનવાર હાંફી જવાતું. આવા પ્રસંગોએ ઘણા મિત્રોએ પ્રેમથી મને પ્રોત્સાહિત કર્યો, એટલું જ નહીં મારું મનોબળ ટકાવી રાખવામાં સહાયભૂત થયા. આ મિત્રો છે – ઉત્તમ ગજજર (સુરત), બળવંત પટેલ (ગાંધીનગર), ભાષાના તજજ્ઞ અને કમ્પ્યુટરના માહેર ડૉ. નિશીથ ધ્રુવ (રોહા-રાયગઢ-મહારાષ્ટ્ર), કુમારી માલદે (કેનેડા), પ્રો. બાબુ સુથાર (યુ.એસ.એ.), કિશોર રાવલ (યુ.એસ.એ.), દયાશંકર જોશી (લંડન), વિપુલ કલ્યાણી (લંડન). તેમનું પીઠબળ મારે મન સદ્ભાગ્યની વાત છે.

વળી સ્વામી અસંગ(પુના), ઈશ્વર વસા (લંડન), ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ (અમદાવાદ), કુ. અલકા છેડા (મુંબઈ), કુ. ભાવના (મુંબઈ), મનુભાઈ ભટ્ટ (મુંબઈ), કુ. માધવી (મુંબઈ), સુશ્રી. અંજલિ (મુંબઈ), કુ. મેહરુ સિંઘવા (લંડન), વિપુલ મોતીવરસ (મુંબઈ), હિમાંશુ મિસ્ત્રી (સુરત), રોહિત (મેંગલોર), અને અલબત્ત, ગુજરાતી બારાખડીના કક્કાનો ક-ખ-ગ પણ નહીં જાણનાર રેવતી શ્રીધરન (ત્રિવેન્દ્રમ) અને અમારી ત્રિવેન્દ્રમની કંપનીના બીજા સૌ નિષ્ણાતો જેમણે મને ભરપૂર મદદ કરી છે. ગજબની નિષ્ઠાથી કામમાં ઓતપ્રોત થઈ તેમણે તેને પૂર્ણતાએ પહોંચાડ્યું. હું તે સૌનો સાથે જ ઋણી છું.

પ્ર : આ પ્રકલ્પ માટે કયા માહિતીસ્રોતો પર આધાર રાખેલો ?

૨ : અનેક સ્રોતોનો આધાર લીધો છે, જેમાં મુખ્ય છે : (૧) ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના 'મિસ્સાકોશ' અને 'સાર્થ જોડણીકોશ'; (૨) કે. કા. શાસ્ત્રીજીનો 'બૃહદ્ જોડણીકોશ'; (૩) પાંડુરંગ ગણેશ દેશપાંડેજીના 'ગુજરાતી-અંગ્રેજી' અને 'અંગ્રેજી-ગુજરાતી' કોશ; (૪) નરહરિ કે. ભટ્ટનો 'ગુજરાતી વિનયનકોશ' (૫) પ્રબોધ પંડિત રચિત ફોનેટિક એન્ડ મોર્ફોલોજીક ફિક્વન્સી ઓફ ગુજરાતી લેંગ્વેજ (૬) શાંતિલાલ શાહ (દામકાકર)નો 'વિરુદ્ધાર્થકોશ' અને (૭) ડૉ. ઈશ્વર દવેનો 'થિસોરસ' (ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી).

પ્ર : સમગ્ર પ્રકલ્પના ગાળાના કોઈ વિશિષ્ટ અનુભવો ?

૪૦ ● કમ્પ્યુટરની ક્લિકે...

૨ : ભાતભાતના; સુખદ અને દુઃખદ. દુઃખદને બાજુએ મૂકી સુખદની જ વાત કરું. મને કેટલાક યુવાન મિત્રો સાંપડ્યા. જેવા કે યુનિવર્સિટી ઓફ પેન્સિલ્વેનિયાના પ્રો. બાબુ સુથાર, રોહા-રાયગઢ-મહારાષ્ટ્રના ડૉ. નિશીથ ધ્રુવ. બંને ભાષાવિદ્વાન અને કમ્પ્યુટર તજજ્ઞ. આ યુવાનોની મૈત્રી સાનંદ માણું છું. તેવી જ રીતે ગુજરાતી જોડણીમાં એક 'ઈ' અને એક 'ઉ' રૂઢ કરવા યત્નશીલ નિષ્ઠાવાન વિદ્વાનોના મંડળ સાથે સંપર્ક સ્થપાયો. તેમનું અભિયાન સાચું, તર્કયુક્ત અને ઉપયોગી પ્રતીત થતાં હું તેમનો સમર્થક બન્યો. જોકે મારો સમગ્ર પ્રકલ્પ સાર્થ યાને માન્ય જોડણીમાં છે.

પ્ર : તમને લાગે છે કે આવો પ્રકલ્પ સરકારે કે સાહિત્યિક સંસ્થાઓએ કરવો જોઈએ ?

૨ : મારા કેટલાક મિત્રો તેમ માને છે. સરકાર કે સાહિત્યિક સંસ્થાઓ આવું કામ વધુ સારી રીતે અને વધુ ઝડપથી કરી શકે એમ તો મને પણ લાગે છે. પણ મિત્રો, કામ તો જે કરે તેનું ! મને સૂઝ્યું અને મેં કર્યું. મને વસવસો એટલો જ કે મારી પાસે પર્યાપ્ત રિસોર્સિસ, ધગશ અને નિષ્ઠા હોવા છતાં પણ ભાષાજ્ઞાન અને કમ્પ્યુટર-કૌશલ્યની મારી અધૂરપને કારણે આ કામ વર્ષો સુધી લંબાયું.

પ્ર : અને હવે ?

૨ : અમારી ઊર્મિભરી આરત એટલી જ કે આ પ્રોજેક્ટ ગુજરાતી ભાષાના વિકાસમાં ફાળો આપે; તેનાથી દેશવિદેશ-નિવાસી ગુજરાતીઓની જરૂરિયાત પૂરી પડે. અમે તો આ પ્રોજેક્ટને સંવર્ધિત અને અદ્યતન કરતા રહેવાની અમારી પૂર્ણ પ્રતિબદ્ધતાની પાકી ખાતરી આપી શકીએ. મુલાકાતીઓ : 'મન હતું તો માળવે જવાયું.' તમારા પ્રેમભર્યા પરિશ્રમની ગાથા જાણી અમને આનંદ થયો. અભિનંદન અને ગુજરાતી ભાષાને સમર્પિત દીર્ઘ અને સ્વસ્થ આયુષ્ય માટે શુભેચ્છાઓ...

મુલાકાતીઓ : બળવંત પટેલ (ગાંધીનગર), ઉત્તમ ગજજર (સુરત), ડૉ. નિશીથ ધ્રુવ (રોહા-રાયગઢ), ડૉ. બાબુ સુથાર (ફિલાડેલ્ફિયા), કેશવ ચંદરયા (ટોરન્ટો)

ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરીના સર્જક... ● ૪૧

રતિલાલ પ્રેમચંદ ચંદરયા (જીવનઝરમર)

ઉત્તમ ગજજર

૨૪ ઓક્ટોબર ૧૯૨૨ના દિને નાઇરોબીમાં જન્મ.

પિતા પ્રેમચંદ પોપટલાલ ચંદરયા, માતા પુંજબહેન પ્રેમચંદ ચંદરયા. પિતા પ્રેમચંદ વતન જામનગરથી પૂર્વઆફ્રિકામાં કેન્યા ગયા, પરિવારને સમૃદ્ધ અને સદાબહાર કરવાના સ્વપ્ન સાથે. પ્રારંભ ૩. ૨૦ના પગારની તનતોડ મહેનતની નોકરીથી કર્યો, પણ લાગ્યું કે સાહસ વિના શ્રી નહીં. નોકરી છોડી ટ્રેડિંગ શરૂ કર્યું, ચંદરયા પરિવારના દેશવિદેશ ફેલાયેલ કબીરવડ જેવા ઔદ્યોગિક વૃક્ષનું બીજ નાખ્યું.

રતિલાલ પણ એવા જ સાહસી, એવા જ સ્વપ્નશીલ. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ નાઇરોબી અને મોમ્બાસામાં થયું. સક્રિય સ્કાઉટને નાતે યુવાપ્રવૃત્તિઓ, રમતગમત અને યોગ પ્રત્યે આકર્ષાઈ 'જૈન યુવા લીગ' નૈરોબીના સભ્ય તરીકે તેનાં પ્રારંભિક વર્ષોમાં યોગદાન આપ્યું. સભ્ય બની, આનુષંગિક સઘળી પ્રવૃત્તિઓમાં સંકળાયા.

બીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળતાં માતાપિતા જોડે ભારત પરત થયા. અહીં અભ્યાસ જારી રાખવાને બદલે તેમણે પારિવારિક વ્યાપારમાં જોડાવું પસંદ કર્યું. એક્સપોર્ટ-ઇમ્પોર્ટનો વ્યવસાય સ્થાપી, પરિવારના ઉદ્યોગ ઉપરાંત વિશેષતઃ ભૂમિગત કે દરિયાઈ માર્ગે માલપરિવહનના વ્યવસાયનાં નવાં ક્ષેત્રો ખોલ્યાં.

૧૯૪૩માં નાઇરોબીમાં જ જન્મેલાં વિજયાલક્ષ્મી (સ્વ. ફૂલચંદ શાહનાં દીકરી) જોડે, જામનગરમાં લગ્નગ્રંથિથી જોડાયા. પરિવારમાં તેમને એક દીકરી, ત્રણ દીકરા અને આઠ પૌત્રો-દીહિત્રો છે.

બીજું વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થતાં પરિવારના ટ્રેડિંગ વ્યવસાયમાં જોડાવા ૧૯૪૬માં નાઇરોબી પરત ફર્યા. પૂર્વ અને મધ્ય આફ્રિકાના દેશોમાં વિસ્તૃત પ્રવાસો કર્યા. પયાસના દશકમાં પરિવારે ટ્રેડિંગને બદલે, કેન્યામાં નવા ઉદ્યોગો શરૂ કરવામાં વધુ રસ દાખવ્યો. એક નાનકડા એકમમાંથી વિસ્તરી, પરિવારે આફ્રિકામાં અન્ય દેશોમાં પણ ઉદ્યોગો સ્થાપ્યા. ૧૯૬૦માં તેઓ દાર-એ-સલામમાં જઈ વસ્યા.

યુરોપના દેશોમાં પારિવારિક ઉદ્યોગો વિકસાવવા ૧૯૬૫માં લંડનમાં સ્થાયી થયા. અમેરિકામાં વ્યાવસાયિક શક્યતાઓ ચકાસી તેમણે અમેરિકામાં પણ ગણનાપાત્ર સિદ્ધિ હાંસલ કરી. થોડો સમય જીનીવામાં રહ્યા. દક્ષિણ-પૂર્વ-એશિયાના દેશોમાં ધંધાની શક્યતાઓ ચકાસવા ૧૯૭૫માં તેઓ સિંગાપોરમાં જઈ કેટલોક વખત વસ્યા. તે આજની ઘડી અને કાલનો દહાડો, તેઓ ધંધા-વ્યવસાયના વિસ્તરણ અને વિકાસમાં જ વ્યસ્ત રહ્યા. આમ, આજે વિશ્વના ૬૨ જેટલા દેશોમાં ચંદરયા પરિવારનાં ધંધાકીય રોકાણો છે. તે એમની સતત રાજીવપાટ અને દૂરંદેશીનું જ સુફળ...

૧૯૭૨માં 'એમ્લોયમેન્ટ વર્કિંગ પાર્ટી ઓફ ધ કો-ઓર્ડિનેટિંગ કમિટી ફોર ધ વેલફેર ઓફ ઇવેક્યૂલ ફોમ યુગાન્ડા' કમિટીના સભ્ય બન્યા. યુ.કે.માં એશિયન એસોસિયેશનના સ્થાપક પ્રમુખ બન્યા.

૧૯૭૩માં યુ.કે.ના 'ઓસવાળ એસોસિયેશન'ના પ્રમુખ ચૂંટાયા. ત્યાર બાદ તેના પ્રથમ ટ્રસ્ટી તરીકે નિમાયા અને બે વાર તેના બોર્ડના પ્રમુખપદને વર્યા. ૧૯૭૮માં તેની બંધારણ સમિતિના અને ફંડ રેઇઝિંગ સમિતિના પ્રમુખ તરીકે રહ્યા તે, ૧૯૮૦માં તે સમિતિના વિસર્જન સુધી.

૧૯૭૨માં યુ.કે.ની 'ભારતીય વિદ્યાભવન'ની કાર્યકારી સમિતિના સભ્ય બન્યા. થોડો સમય જનરલ સેક્રટરી પદે રહ્યા બાદ, ભવનની ફંડ રેઇઝિંગ સમિતિના પ્રમુખ તરીકે અને ભવનના ઉપ-પ્રમુખપદે છેક નિવૃત્તિ

સમય સુધી રહ્યા.

૧૯૮૨માં 'ઇન્ડિયન જિમખાના'ના ટ્રસ્ટી અને ૧૯૮૫થી છેક અત્યાર સુધી તેના ચેરમેન રહ્યા.

ઠેઠ ૧૯૮૦થી 'એસોસિયેશન ઓફ એશિયન વીમન : સંગમ'ના ટ્રસ્ટી રહ્યા.

'ફેસ્ટીવલ ઓફ ઇન્ડિયા' ટ્રસ્ટના ભૂતપૂર્વ ટ્રસ્ટી અને 'ફેસ્ટીવલ કમિટી'ના ડિસેમ્બર ૧૯૮૧ સુધી સભ્ય રહ્યા.

'ઇન્ટરનેશનલ ફોરમ ઓફ ઓવરસીઝ ઇન્ડિયન્સ'ના સ્થાપક ટ્રસ્ટી.

'ઇન્ડિયન સ્પોર્ટ્સ એન્ડ ફિઝિકલ ફાઉન્ડેશન'ના સ્થાપક ટ્રસ્ટી.

'ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી, લંડન અને અમદાવાદ' સંસ્થાઓના સ્થાપક અને પ્રમુખ.

'ઇન્ટરનેશનલ સેકેડ લિટરેચર ટ્રસ્ટ, લંડન'ના ટ્રસ્ટી.

'ઓસવાળ યાત્રિકગૃહ, પાલીતાણા'ના ટ્રસ્ટી.

'હાલારી વિસ્ત્ર ઓસવાળ દેરાસર ટ્રસ્ટ, જામનગર'ના ટ્રસ્ટી.

પોતાના વ્યવસાય અને ધંધા-ઉદ્યોગની પ્રવૃત્તિ સાથોસાથ તેઓ વિવિધ સામાજિક સેવાસંસ્થાઓ સાથે સંકળાઈ, ૬૫ વરસ સુધી આફ્રિકા, એશિયા, દૂરપૂર્વના દેશો, યુ.કે. કેનેડાની 'મહાત્મા ગાંધી એવોર્ડ', 'ઇન્ડિયન જિમખાના', 'જૈન સેન્ટર', 'જૈન ફેલોશિપ સેન્ટર'ની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ સક્રિય સેવા આપતા રહ્યા.

શોખ : ફોટોગ્રાફી, સિને-ફોટોગ્રાફી, રમત-ગમત, નૃત્ય-નાટ્ય, સ્થાપત્ય અને કલાસાહિત્ય.

વ્યવસાય અને સેવા-પ્રવૃત્તિનાં વિશાળ ક્ષેત્રોને કારણે વિપુલ પ્રમાણમાં વિશ્વપ્રવાસમાં એમનું જીવન વહ્યું ... અને વહે જાય છે.

૫૩, ગુરુનગર, વરાછા રોડ, સુરત-૩૯૫૦૦૬ : ભારત